

Asya Studies

Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.784576> / Year: 4 - Number:13, p. 17-33, Autumn 2020

REVAN HANLIğI'NDA RUS İDARESİNİN TEŞEKKÜLÜ [PASKEVIÇ DÖNEMİ (1827–1831)] *

*ESTABLISHMENT OF THE RUSSIAN ADMINISTRATION IN THE REVAN
KHANATE [PASKEVICH PERIOD (1827–1831)]*

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
24.08.2020

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
22.09.2020

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
30.09.2020

Asya Studies

Doç. Dr. şahin Doğan
Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat
Fakóltesi, Tarih Bölümü
sahindogan@akdeniz.edu.tr

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0001-7443-4176>

* Bu makale, yazarın “Rus Kaynaklarına Göre Revan Hanlığı'nın Rusya'ya Bağlanması ve Ermeni Eyaleti'nin Kurulması” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Öz

Güney Kafkasya'da Rusya, İran ve Osmanlı Devleti ile yaptığı savaşlar sonucunda bölgeyi bilfiil kendisine bağlamayı başardı [Gülistan (1813) , Türkmençay(1828) ve Edirne (1829) Antlaşmaları]. Bu tarihi süreç içerisinde, Rusya 1826-1828 Rus-İran savaşı neticesinde imzalanan Türkmençay Antlaşması ile Revan Hanlığı'nı kendi sınırlarına dahil ederek Revan Hanlığı, Nahçıvan Hanlığı ve Ordubad toprakları üzerinde Rus idaresinde bir Ermeni Eyaleti oluşturdu. Bunlardan birincisi, ele geçirilen topraklarda Rusya'ya yakınlık duyan Hıristiyanların siyasi, toplumsal, ekonomik gücünü artırmak suretiyle bölgenin Rusya'ya bağlanmasını sağlamak diğer i se Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında dengeli politikalar izlemek suretiyle bölgenin toplumsal yapısına müdahale etmeden yapılacak düzenlemelerle asayişin sağlanması, diğer taraftan Hıristiyanların yanında Müslüman halkın da Rusya'ya sempati duymasını sağlayarak bölgenin sorunsuz bir halde Rusya'ya bağlanmak istenmesidir. Bölgenin toplumsal ve etnik yapısının sorunlara açık olması, tarihi geçmişin bir sonucu olarak bölgede oluşan idari, siyasi, toplumsal, ekonomik yapının Rus sisteminden oldukça farklılıklar arz etmesi ise Çarlık Rusya'nın bu bölgede kendi idaresini kurarken önüne çıkan en önemli sorun olarak ortaya çıktı ve bu nedenle bölgede arzu edilen Rus idaresinin kurulması uzun bir zaman aldı. İşte, bu makale ile Rus kaynakları ışığında sözkonusu dönem içerisinde Rusya'nın Revan hanlığı, Nahçıvan Hanlığı ve Ordubad toprakları üzerinde Paskeviç döneminde kurduğu idari yapı ele alınarak bölgenin Ermeni Eyaleti haline dönüştürmesi süreci irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Revan Hanlığı, Ermeni Eyaleti, Rus İdaresi, Güney Kafkasya

Abstract

As a result of the wars with Iran and the Ottoman Empire in the South Caucasus, Russia was able to connect the region to himself [Gulistan (1813), Turkmenchay (1828) and Edirne (1829) Treaties]. During this historical process, Russia included the Revan Khanate within its borders with the Turkmenchay Treaty signed as a result of the 1826-1828 Russian-Iran war, and established an Armenian province under Russian administration on the Revan Khanate, Nakhchivan Khanate and Ordubad lands. There were different opinions in Russia's process of establishing the Russian administration in the region. The first is to ensure that Christians who are close to Russia in the seized lands are connected to Russia by increasing the political, social and economic power of the region, and the other is to ensure order without interfering with the social structure of the region by following balanced policies between Muslims and Christians, on the other hand, It is the desire of the region to be connected to Russia without any problems by making the Muslim people sympathize with Russia. The fact that the social and ethnic structure of the region was open to problems and the administrative, political, social and economic structure formed in the region as a result of the historical past were quite different from the Russian system emerged as the most important problem that Tsarist Russia faced when establishing its own administration in this region. Therefore, it took a long time to establish the desired Russian administration in the region. Here, in this article, the administrative structure established by Russia in the Revan Khanate, Nakhchivan Khanate and Ordubad lands in the light of Russian sources is discussed in this process and the process of transforming the region into an Armenian Oblast is examined

Keywords: Revan Khanate, Armenian Oblast, Russian Administration, South Caucasus

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Doğan, ř. (2020). Revan Hanlığı'nda Rus İdaresinin Teşekkülü [Paskeviç Dönemi (1827–1831)]. *Asya Studies-Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar*, Year:4, Number: 13, Autumn, p. 17-33.

GİRİŞ

1826–1828 Rus–İran savaşı devam ederken bölgenin ele geçirilmesinden sonra Güney Kafkasya hanlıklarının Rusya’ya bağlanması ve burada kurulacak Rus idare sistemi hususunda Rus yöneticileri arasında çeşitli yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Revan Hanlığı ile ilgili olarak da Rus yöneticiler arasında Ermenilerin yardımı ile Kazak köylerinin oluşturulması; hanlık idaresinin korunması ve otonom bir Ermenistan Devletinin kurulması gibi birbirinden oldukça farklı görüşler ortaya konmuştur.

Nitekim 1826–1828 Rus–İran savaşı sırasında Çar I. Nikolay için Güney Kafkasya’da yaşanan gelişmeler neticesinde bölgedeki kontrolü sağlamak üzere ilk hedef olarak, Rusya’nın güney sınırlarının hattını belirlemek, bu sınırların güvenliğini sağlamak ve Kafkas topraklarına ilişkin politikaları oluşturmak zorunlu bir hale gelmişti. I. Nikolay’ın emri üzerine 1826 yılının Eylül ayında Jandarma kolordusu şef özel kalem müdürlüğüne, özel görevler memuru olarak Dışişleri Bakanlığı çalışanlarından H. Y. Lazarev¹ atanmış ve Lazarev, İran, Osmanlı ve Güney Kafkasya’daki gelişmeler hakkında bilgilerin toplanması için görevlendirilmişti. H. Y. Lazarev, toplamış olduğu bilgileri kendi düşüncelerini de ekleyerek bir rapor haline getirerek A. H. Benkendorf’a vermiş ve Benkendorf da bu raporu Çar’a bizzat kendisi sunmuştu (Tunyan, 1989: 5).

Aralık 1827 yılında Çar’a sunulan bu raporda Ermeni bağımsızlık hareketinin önderlerinin Rus İmparatorluğu’nun himayesi altında otonom bir devlet istedikleri belirtiliyor ve bu nedenle I. Nikolay’ın “Ermeni Kralı” unvanını kabul etmesini öneriyorlardı. Raporun devamında Güney Kafkasya’daki kadim Ermeni topraklarının Rusya’nın himayesinde “Ermeni devleti” adı altında birleştirilmesi ve sınırları korumakla görevli bir Ermeni ordusunun kurulması öngörülmüyordu. Raporda Otonom Ermeni devleti kadim Ermeni kanunlarının ve Rus imparatorlarının önceden Ermenilere vermiş oldukları imtiyazların Ermenistan’ın bütün topraklarında uygulanması olarak tarif ediliyordu (Diloyan, 1978: 26). Doğu Ermenistan’ın din ve kültür merkezi olan Eçmiyadzin ile birlikte Rusya’ya bağlanması ve otonom bir tarihi Ermenistan Devleti’nin yeniden kuruluşu Ermeni kitlelerinin sempatisini doğurabilir ve çeşitli ülkelerden zengin göçmenlerin buraya yerleşmelerini sağlayabilirdi. Ayrıca, devletin sınır bölgesinde bir sınır kalesi oluşturulabilirdi.

1827 yılının Ocak ayında İmparatorluk istihbarat bölümü üyesi Albay İ. D. Eneğol tarafından “İran Devleti’nin Askerî-politik İncelemeleri” adıyla bir rapor hazırlandı. Bu raporda güvenliğin güçlendirilmesi ve Gürcistan’da ticaretin geliştirilmesi için İran’ın Hıristiyan nüfusunun göç ettirilmesi öneriliyordu. Albay İ. D. Eneğol’un düşüncesine göre Aras nehrinin sol kıyısındaki toprakların Rusya’ya bağlanması, askerî harekâtın neticesinde oluşan ziyanın giderilmesi, birliğin ve Ermeni kilisesinin güçlenmesi için yardım edilmesi gerekiyordu. İ. D. Eneğol’un sözlerine göre, bu önlemlerin gerçekleştirilmesi, Kafkas halklarının bir devletin vatandaşları olmaları için gerekli olan medeni ıslahatların yapılmasını sağlayabilirdi (Tunyan, 1989: 5-7).

Ancak, Çar nihai bir karar almakta acele etmedi. Nitekim bu öneri, 1827 yılının baharında A. P. Yermolov’un yerine geçen ve Çarın Kafkaslara ilişkin konularda oldukça güvendiği Kafkas Kolordusu komutanı İ. F. Paskeviç’e gözden geçirmesi için verildi. Paskeviç tecrübeli bir komutan olarak bölgede devam eden Rus–İran savaşını dikkate alarak Çar’a bu savaşın Rusya’nın lehine sonuçlanması için daha diplomatik bir öneri sunmuştur. Paskeviç’in önerisine göre, bu bölgede yaşayan yerli halkın yeterince medeni olmaması ve sınırlardaki mevcut durumun burada Rus idari sistemini uygulamayı mümkün kılamayacağı, dolayısıyla Revan ve Nahçıvan hanlıklarının Rusya’ya bağlanmasından sonra bu hanlıkların Rusya’ya yardım eden hanlara ödül olarak verilmesi gerektiği ileri sürülüyordu. Ayrıca, Güney Kafkasya’daki Müslüman eyaletlerindeki hanlık yönetimlerinin Yermolov tarafından ortadan kaldırılmasına olumsuz bakan Paskeviç, bu durumun hanların ve beylerin savaş sırasında İranlıların tarafına geçmelerine neden olduğunu ileri sürüyor ve kaçmış olan Karabağ hanı Mehti Kuli Han’ın² geri getirilmesini ve Revan’da ise buranın yöneticisi olan Serdar Hüseyin Han’ın yerinde bırakılmasını

¹ Lazarevler Rus saray asilzadelerinden Ermeni kökenli ünlü bir sülaledir. Bu sülalenin üyeleri XVII. yy.’ın ikinci yarısından itibaren Ermenilerin bağımsızlığı ve daha sonra da güney Kafkasya’nın Rusya’ya bağlanması için büyük bir gayret göstermişlerdir. Bu ailenin üyelerinden Lazarev İoakim Lazareviç (doğ.1743–öl.1826) 1815 yılında Moskova’da Lazarev Doğu Dilleri Enstitüsünü kurmuştur. Aileden Ermenilerin bağımsızlığı için çalışmalarında bulunmuş bazı kişiler şunlardır: Lazarev İvan Lazareviç (doğ.1735–öl.1801); Lazarev Mina Lazareviç (doğ.1737–öl.1809); Laşkarev Sergey Lazareviç (doğ.1739–öl.1814) vd. (Bkz.: PVAR, 1978: 618; PVAR, 1972: 653.)

² İbrahim Halil Hanın oğludur. 1806–1822 yılları arasında Karabağ Hanlığının idareciliğini yaptı. Ruslar kendisine Tümgeneral ünvanını vermişti. 1822 yılında hanlığı bırakarak İran’a kaçtı. Burada Daralagöz’ün yöneticiliğini yaptı. Bu gelişmelerden sonra ise Karabağ Hanlığı lağv edildi. (PVAR, 1978:618)

öneriyordu. Paskeviç'in Çar'a sunduğu bu önerilerden açıkça anlaşıldığı gibi, General Paskeviç bölgede Rus hâkimiyetinin sağlanabilmesi için daha diplomatik davranılması gerektiğini düşünmekteydi (Şişov, 2003: 229-230; Tunyan, 1989:6).

Görüldüğü gibi bu görüş farklılıklarını iki kategoriye ayırmak mümkündür. Bunlardan birincisi, ele geçirilen topraklarda Rusya'ya yakınlık duyan Hıristiyanların siyasi, toplumsal, ekonomik gücünü artırmak suretiyle bölgenin Rusya'ya bağlanmasını sağlamak diğeri ise Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında dengeli politikalar izlemek suretiyle bölgenin toplumsal yapısına müdahale etmeden yapılacak düzenlemelerle asayişin sağlanması, diğer taraftan Hıristiyanların yanında Müslüman halkın da Rusya'ya sempati duymasını sağlayarak bölgenin sorunsuz bir halde Rusya'ya bağlanmak istenmesidir. Açık bir şekilde görüldüğü gibi her iki bakış açısının da ortak noktası bölgenin Rusya'ya sorunsuz bir şekilde nihai olarak bağlanmasıdır. Bölgenin toplumsal ve etnik yapısının sorunlara açık olması, tarihi geçmişin bir sonucu olarak bölgede oluşan idari, siyasi, toplumsal, ekonomik yapının Rus sisteminden oldukça farklılıklar arz etmesi ise Çarlık Rusya'nın bu bölgede kendi idaresini kurarken önüne çıkan en önemli sorun olarak görülmektedir. Bu nedenle bölgede arzu edilen Rus idaresinin kurulması uzun bir zaman alacaktır.

Revan Hanlığında Rus İdaresinin Teşekkülü [Paskeviç Dönemi (1827–1831)]

Erivan'ı ele geçiren Rus ordusu komutanı General Paskeviç Erivan'da dört gün kaldıktan sonra şehirde güçlü bir muhafız kuvvet bırakarak ayrıldı (Glinko, 1831: 34). Revan'ın Rus birliklerince ele geçirilmesiyle birlikte henüz savaş bitmeden önce 6 (19) Ekim 1827 tarihinde Paskeviç tarafından hazırlanan talimatname ile geçici bir yönetim oluşturuldu. Oluşturulan bu geçici yönetimin başına Tümgeneral A. İ. Krasovskiye getirilirken, Erivan bölgesi birlikleri komutanlığı görevi de kendisine verildi. Başpiskopos Nerses Aştareketsi ve Revan Kalesi komutanı Yarbay A. Borodin de oluşturulan bu geçici idarenin üyesi olarak atandılar. Böylece 3 kişiden oluşan geçici bir idare teşkil edilmiş oldu. Paskeviç'in, Nerses'e yönetimde yer vermesinin nedeni onun bölgeyi çok iyi bilmesinden kaynaklanırken, A. Borodin ise Rus ordusundaki başarılı hizmetleri nedeniyle bu göreve atanmıştı (AKAK, 1878: Belge No: 436). Geçici idarenin yapması gereken işler ise yine 6 (19) Ekim 1827 tarihli 19 maddeden oluşan aynı talimatname ile belirlendi. Bu talimatnamede, oluşturulan idarenin en önemli amacının bölgede asayişin sağlanması, bölgenin düşman saldırılarından korunması olduğu belirtilirken, çoğunluğu Ermenilerden oluşturulacak yerel birlikler yardımıyla iç güvenliğin sağlanması; Aras ötesinde yaşayanlara, buraya gelenlere ve Rus tabiiyetini arzu edenlere Rus egemenliğinin yaygınlaştırılması; önceki yönetimin hazine varlıklarının ve gelirlerinin belirlenmesi ve bu kaynakların Rus idaresine aktarılması; Kulp tuzuna ve pamuğuna ihtiyaç duyan Gürcistan ile ekonomik ilişkilerin canlandırılması; Türk paşalıklarındaki gelişmeler ile ilgili bilgilerin toplanması, Türk ordusunun hareketi ve Türk yönetiminin niyetinin öğrenilmesi istenmiştir (AKAK, 1878: Belge No: 432).

Bu talimatnameden de anlaşıldığı üzere Revan Hanlığı'nın Ruslar tarafından ele geçirilmesi ve Abbasabad'ın düşmesinden hemen sonra Paskeviç tarafından oluşturulan Geçici Bölge İdaresi, kurumsallaşmış bir Rus idaresi niteliğinde değildi. Zira, söz konusu geçici idare sadece İran ile yapılacak anlaşmaya kadar geçecek zaman içerisinde tahttan indirilmiş olan hanın yerini doldurmak, bölgede asayişin sağlanması gibi yukarıda belirtilen görevleri yerine getirmek amacı ile oluşturulmuş bir idare idi (İvanenko, 1901: 16). Nitekim, Bir taraftan geçici idare kurulurken diğer taraftan da bu bölgede kurulacak olan idarenin projeleri üzerinde çalışmalar başlatılmıştı.

Erivan Geçici idaresinin kurulmasıyla birlikte Petersburg'da Erivan ve Nahçıvan hanlıkları ile Ordubad okrugunda uygulamaya sokulacak olan mülki idarenin projelerini oluşturmak üzere özel bir komisyon kuruldu. Kont Dibiç, Kont Nesselrode, Kont Kankrin³ ve Velyaminov bu komisyonun üyeleri olarak atandılar (AKAK, 1878: Belge No: 435).⁴

³ Yegor Frantsoviç (doğ.1774–öl.1845); Kont; Maliye Bakanı; Essen ve Marburg üniversitelerinde eğitim aldı. 1794 yılında hukuk doktoru oldu. 1797 tarihinde Rusya'ya geri döndü. 1803 yılında İçişleri bakanlığında görev yapmaya başladı. Burada Tuz ve Orman işletmelerine ilişkin birçok görev üstlendi. 1812 yılının başında general oldu. 1813 yılında Rus orduları komutanlığına atandı.1820 yılında askerî şura üyeliğine atanan Kankrin askerî danışman sıfatı ile birçok komisyona üyelik yaptı. 1821 yılında Devlet Şurası üyeliğine (Ekonomiden sorumlu şubede) atandı. 22 Nisan 1823 tarihinde Maliye Bakanı oldu. (Ruskiy Biografiçeskiy Slovar, 1897: 447–463).

⁴ Kasım ayında bölgenin yönetimine ilişkin alınan önlemleri onaylayan I. Nikolay, Rusya topraklarına yeni katılan bölgelerin teşkil edilmesi için bu özel komisyonu oluşturmuştur. Bu komisyonda görev alan kişiler, yirmili yılların başında Rusya'nın Asya politikasına ilişkin sorunlar ile meşgul olan Asya Komitesi'nde bulunan kişilerdi. Asya Komitesi, Dış İşler Bakanı K. V. Nesselrode,

Daha sonra Ermeni Eyaleti'ni oluşturacak olan topraklar İran idaresi altında şu şekilde bir idari taksimata sahip idi:

Tablo 2.1 Ermeni Eyaleti Topraklarının İran İdaresindeki İdari Yapısı (Şopen, 1852: 442-447)⁵

Revan Hanlığı (Mahallar)	Nağçıvan Hanlığı (Mahallar)	Ordubad (Azaciran) (Mahallar)
Revan Vilâyeti (Merkez)	Nağçıvan	Ordubad
Kirh-bulag	Alıncaçay	Akuli
Zangi-basar	Mavazihatun	Dastin
Garni-basar	Hok	Belev
Vedi-basar	Daralagöz	Çinanap
Şarur		
Surmalin		
Darakand-Parçenin		
Slotlin		
Talin		
Seyidli-ahsahli		
Sardarabad		
Karpi-Basar		
Abaran		
Daraçığeg		
Gökçay		

Yukarıdaki tablodan da anlaşıldığı gibi Azerbaycan hanlıkları idarî olarak *mahallara* bölünmüştü. Mahallar *mirbölükler* tarafından yönetilirdi. Revan Hanlığı 15, Nağçıvan ve Ordubad ise 5 mahala bölünmüştü. Toprağın taksimatı ise sulama sistemine göre belirlenmişti. Hanlığın idaresi ise askerî, finans ve icra gibi özel birimler aracılığı ile yapılmaktaydı. Bu idari birimlerin yanı sıra direkt olarak serdara ve divana bağlanmış saray idaresi mevcuttu. Nağçıvan Hanlığı'nda da mevcut olan sistem aynıydı, ancak Kerim Han, merkezi idareye daha çok bağımlıydı (Şopen, 1852: 442, 449-452)⁶.

Özel Komisyon tarafından Aralık 1827 tarihinde hazırlanan “Erivan Vilâyeti ve diğer vilâyetlerin idaresi için temel oluşturması gereken kurallar hakkında” bir proje kabul edilerek, Kont Dibiç tarafından 15 (28) Aralık 1827 tarihli yazıyla General Paskeviç'e bildirilmiştir. Paskeviç'e sunulan bu projede alınan kararlar “özel bir idare” oluşturulmasını öngörmekteydi.

Projede şuan mevcut olan geçici idare yerine ilk fırsatta, General Paskeviç'in idaresi altında Erivan'da veya uygun bir başka yerde askerî bir idareci ve ona bağlı iki Rus memur danışmandan oluşan özel bir idarenin kurulması isteniyordu. Bu danışmanlardan biri polis diğeri ise maliye bölümlerinden

İç İşler Bakanı V. S. Lanskoj, Maliye Bakanı Y. F. Kankrin, Merkez Kurmayı İ. İ. Dibiç ve Tümgeneral İ. A. Velyaminov tarafından yönetiliyordu. (Tunyan, 1989: 10).

⁵ Ayrıca Osmanlı idaresi altında 1590 yılında hazırlanmış olan mufassal deftere göre Revan Eyaleti 10 nahiyesi (Revan, Karbi, Vedi, Aralık, Talin, Ermus, Abnik, Abaran, Şeraphana) olan Revan livasından, 16 nahiyesi (Ağcakala, Mevazeyi-Hatun, Mülki-Arslanlı, Karabağ, Dereşam, Dereşahbuz, Bazarçayı, Şerur, Zar, Zebil, Elince, Sisyan, Azadçiran, Ordubad, Şorlut, Derentüगत) ve bir kazası olan Nağçıvan livasından ibaret idi. Bu deftere göre Revan Eyaletinde 51831 kişi (%67,5) Türk-Müslüman nüfusu mevcuttur. Revan Osmanlı idaresine geçince 1590 yılında olduğu gibi 1728 yılında da mufassal defter hazırlandı. 1728 Revan mufassal defterine göre ise Osmanlı Devleti, Nağçıvan için ayrı bir mufassal defter hazırlamış, Zar, Zebil, ve Şerur nahiyelerini Nağçıvan sancağından çıkartarak Revan Eyaletine dâhil etmiştir. Buna ilave olarak, Maku, İğdir, Sürmeli nahiyelerinin Revan eyaletine birleştirilmesi ile birlikte, bu eyaletin topraklarında Göyçe, Mezree, Hınzırak Kırkbulak, Dereçığeg ve ahali tamamen Türk olan Sederek adlı nahiyeler ve Şüregel livası oluşturulmuş, XVI. Yüzyılın sonunda ortaya çıkmış olan Talin, Ermavi, Abnik, Şeraphana nahiyeleri, Nağçıvan'da ise Bazarçayı ve Ağcakala nahiyeleri kaldırılmıştır. Bu nahiyelerin köyleri ise yeni kurulmuş olan nahiyelere dâhil edilmiştir. Mufassal deftere göre eyalet nüfusunun 43784 kişisi (%61,2) Türk-Müslümandı. Revan şehrinde ise 3369 kişi yani nüfusun %63,5'u Müslüman-Türklerden oluşmaktaydı (Bkz.: Aliyev; Hesenov, 1987: 11-12) Ayrıca daha geniş bilgi için bkz.: (İvecan, 2007)

⁶ Revan Hanlığı'nın Rusya'ya bağlanmadan evvelki devlet teşkilatı hakkında daha geniş bilgi için bkz.: (Oktay, 1997)

olacaktı. Aynı zamanda istişari oy hakkı ile bir Ermeni ve bir Müslüman olmak üzere iki assesor de başkana bağlanacaktı. İdareye kançelerya ve tercüman tahsis edilecekti. Erivan'da veya uygun başka bir yerde ve Nahçıvan'da veya Abbasabad'da Güney Kafkasya'nın diğer bölgelerine benzer bir şekilde il idaresi kurulması ve hepsinde hazinenin oluşturulması öngörülmüştü. Bu vilâyetin idaresinde bulunan Hıristiyanların, hiçbir durumda Müslümanlara bağlı olmaması için gerekli genel kaidelerin kabul edilmesi önerilmekteydi: Şehirlerde mevcut olan Ermeni topluluklarının iç idarelerinin Ermeni ileri gelenlerine verilmesi; Hazineye ait köylerde yaşayan yerleşik Ermenilerin eğer şuan Müslüman naibler tarafından yönetiliyorlarsa, bunun yerine bunların idaresinin Ermeni beğlerine veya Ermenilerden saygın kişilere verilmesi. Eğer bu köylerde Müslüman köylüler de yaşıyorlarsa, onların da sadece Müslümanların yaşadığı köylerde olduğu gibi kendi naiblerinin idaresinde bırakılması isteniyordu. Okrugların hazineye ait köylerine de aynı düzen getirilecekti. Hanlara, beylere ve memurlara ait köylerde yaşayan Ermeniler de kendi iç idareleri için yöneticilerini Ermenilerden seçecektiler. Göçebeler ise kendi idarecileri ile yönetilecek ancak yöneticisi olmayanlar bunların Rusya'nın egemenliğini kabul eden akrabaları arasından atanacaktı; mahkemelerin kurulmasına kadar bölgede yaşayan farklı inançtan olan kişiler arasındaki tartışmalı işleri çözümlen il idaresi oluşturulması da öngörülmekteydi. Müslümanlar için ise şerri mahkemeler devam edecekti; Antlaşmanın imzalanmasını müteakip Erivan Vilâyeti'ni terk etmiş kişilerin dönmesi için Hıristiyanlara 5 yıl Müslümanlara 2 yıl süre tanınmıştı. Bu süre içerisinde geri dönenlere mal varlıkları ve Rus tabiiyetlerinin geri verilmesi kararlaştırılmıştır. Müslüman Hanların, beylerin ve memurların da özel mülkiyetleri eğer bu kişiler Rusya'ya tabiiyet ve bağlılık yemini ederlerse aynı şekilde geçmiş döneme ait voznagrajdeniye olmadan geri verilecekti. Bu dönem içerisinde geri dönmeyenlerin mülkiyetleri hazineye aktarılacaktır. Geri dönenlerden arzu edenlerin şehirlerde yerleşebilecekleri belirtilmiştir; Göçebe kabilelerin Rus sınırlarını geçmemek şartı ile önceden göçtükleri bölgede özgürce mesken edinebilecektirler. Ermenilerin dini işleri Patrik Yefrem'in idaresi altında Piskopos Nerses'e bırakılmıştır. Ancak kiliselere ve manastırlara hazine veya geri dönmeyenlerin özel mülkiyetlerinin geçirilmemesi hususunda dikkat edilmesi gerektiği uyarısında bulunulmuştur (AKAK, 1878: Belge No: 435).

Görüldüğü gibi Komisyonun hazırlamış olduğu bu proje ile Rus idaresi altına giren topraklar da önemli değişiklikler yapıyordu. Bir taraftan mülki idare değiştirilirken diğer taraftan yüzyıllar boyunca oluşmuş olan toplumsal yapının unsurlarında değişikliklere gidilerek özellikle Ermeniler önemli haklara sahip oluyorlardı.

Bu durumun yani Ermenilerin önemli haklara sahip olmasının büyük sorunlar açabileceğini fark eden Komisyon üyelerinden Gürcistan'da uzun zaman görev yapmış olan Tümgeneral Velyaminov bir anlamda bölgedeki Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen projenin 4. maddesi ile ilgili şu uyarılarda bulunuyordu: "Ermenilere yöneticilerine karşı hukuki sorumluluklarını takip etmek maksadı ile kendi iç idareleri için yaşlı ileri gelenlerini seçmeleri hakkının verilmesi, gerektiğinde bunların Ermenileri savunma hakkının olması ve bu kimselerin yönetiminde iç idare ve mahkemelerinin (Rasprava⁷) olması, elbette ki Ermeniler için çok iyi bir düzenleme olmuştur. Fakat, bu düzenleme diğer taraftan bu haliyle hanların, beylerin ve Müslüman memurların egemenlik haklarını sarsmaktadır. Hiç şüphe yoktur ki, bu düzenleme yeni ele geçirilen topraklarda ve önceden ele geçirilmiş olan topraklarda da Müslüman idarecileri oldukça endişelendirmektedir. Daha şimdiden söylemek mümkündür ki Ermeniler kurnaz, sinsî ve hem de Müslümanlara karşı nefret duyan bir halk olarak seçilen yaşlı ileri gelenleri aracılığı ile sadece kendi Müslüman idarecilerine karşı yasal sorumluluklarını yerine getirmekten kaçmayıp, aynı zamanda onların egemenliğinden tamamen çıkmak için uğraşacaklardır ki bu da sürekli olarak davaların ortaya çıkmasına neden olacaktır (AKAK, 1878: Belge No: 435)." Velyaminov Rus idaresinin önünde duran bu sorunun altını çizdikten sonra, yapılan düzenleme de yani Ermenilerin iç idaresinin ve bunların Müslüman idarecileri ile olacak ilişkilerde ki hukuki statülerinin detaylı ve yeterince açıklanmadığını dile getirir. Sonuç olarak Karadeniz'den Hazar Denizi'ne kadar uzanan bölgede yaşayan nüfusun 3/2'sinin Müslümanlardan oluştuğunu dolayısıyla bu düzenlemelerle bölgede yaşayan Müslümanların Rusya'ya bağlılığı açısından büyük sorun yaratacağının altını çizmiştir. Ayrıca Rus idaresinden memnun olmayan Müslümanların özellikle Osmanlı ve İran devletlerinin müdahaleleri ile isyan çıkarabileceklerini ifade ettikten sonra "yasal veya miras yoluyla yönetici olan

⁷ Rusya'da 1775–1796 yılları arasında devlet köylüleri ve kostakların küçük ceza davalarına bakan mahkeme. Uyezdlerde alt raspravalar ve guberniyalar da ise yüksek raspravalar mevcut idi. Alt raspravalar küçük ceza davalarına bakılır yüksek raspravalar da ise görülen davalar temyiz edilirdi. 1838–1858 yılları arasında devlet varlıkları yönetimi içerisinde devlet köylülerinin küçük ceza davalarına bakmak için selskiye ve volostniye raspravaları vardı; Bkz.: (Andreev, 1999: 346–347).

hanların, beylerin ve diğer Müslüman memurların bulunduğu yerlerde şimdi olduğu gibi bırakılması... eğer bu uygun değilse Müslümanlara bağlı Ermenilerin hazine köylüleri sınıfına geçirilmesi..." önerisini Komisyona sunmuştur.

Bu kanunlar, tek elden bir idareyi ve Rus idare yönetiminin unsurlarını kullanmayı öngörüyordu. Bununla birlikte Revan ve Nahçıvan hanlıklarından oluşacak bir Erivan Eyaleti kurulması planlanmıştı. Daha sonra bu Eyaletle Pambak ve Şoragel'in de bağlanması öngörülmüştü. Bu proje mütalâa edilmek üzere Paskeviç'e gönderildi. Paskeviç ise, bu projeye Rusya'ya yeni bağlanan bölgelerle ilgili durum hakkında bilgi alındıktan sonra cevap vereceği hususunda söz verdi (AKAK, 1878: Belge No: 435).

Bölgenin Rusya'ya bağlanması için alınan hazırlık önlemlerine büyük bir dikkat gösteriliyordu. İstatistiklerin hazırlanması ve ahalinin durumu ile tanışmak için bölgeye memurlar gönderildi. Y. Y. Laçinov⁸ tarafından tarih, coğrafya ve istatistik bölümlerini içeren "Erivan Bölgesinin istatistikî bilgilerini oluşturmak için detaylı Program" isimli eser oluşturuldu. Özellikle Y. Y. Laçinov tarafından hazırlanan bu program, İ. İ. Şopen'in Ermenistan bölgesi hakkındaki çalışmasının temelini oluşturmuştur. 25 Ocak 1828 tarihinde yönetime gönderilmiş olan Erivan ve Nahçıvan bölgelerinin yönetimi hakkındaki öneriler'e ilişkin bir belge önem arz etmektedir. Bu belgenin giriş bölümünde bu eyaletleri ayırmadan bir yönetimin oluşturulması gerekliliği belirtilmiştir. A. İ. Krasovskiy'in projesi ise bölgesel bir meclis, bölge baş mahkemesi, hazine dairesi, kilise yönetimi, polis teşkilatı ve mahal yönetimi kurulmasını öngörüyordu.

Bölge meclisinde başkanlığı bölgeyi yöneten bir generalin veya bölge başkanının üstlenmesi öngörülmüyordu. Ayrıca bu kişinin çalışmalarında iki askerî (subay) danışman, savcı, sekreter ve din sınıfından ve yerli halktan milletvekilleri bulunacaklardı. Bölge Baş Mahkemesi; ceza mahkemesi ve sivil mahkeme olmak üzere ikiye ayrılmıştı (Tunyan, 1989: 13-14).

Ermeni Bölgesinin, iki vilâyetin birleşiminden oluşturulması tasarlandı. Bununla birlikte aynı isimdeki vilâyet, Pambak, Şoragel ve Makin mahallarının da dâhil olduğu dokuz mahaldan oluşmaktaydı. Nahçıvan vilâyeti ise kendi eski mülki taksimatını olduğu gibi korudu. Mahal idaresi ise askerî subaylardan atanacak olan polis komiseri tarafından gerçekleştirilecekti. Bu polis komiserine ise yardımcı olmak üzere Ermeni ve Azeri olmak üzere iki "köhv"⁹ atanacaktı. İşlenen küçük suçların çözülmesi ise halk tarafından seçilen üç güvenilir kişi tarafından gerçekleştirilecekti.

Proje daha ziyade genel eyalet kurumu hakkında idi. Ancak, yerel bölgelerin dikkate alınması ile idarenin çeşitli kademelerinde yerel halktan temsilcilerin bulunması da göz önünde bulunduruldu. Projede ki en önemli husus ise, Asya tipi yönetim tarzından vazgeçmek ve Rus idare tarzı temelinde yeniden bir idare kurmaktı. Rus idare tarzının hayata geçirilmesi için Piskopos N. Aştaraketsi'nin askerî valinin Tavarişi' olarak alınması öneriliyordu (Tunyan, 1989: 14).

Paskeviç bu dönem içerisinde savaş hali ve özellikle de barış antlaşması gibi çok önemli işlerle meşgul olduğu için Eyaletin iç idaresi ile hiç uğraşamamıştı (AKAK, 1878: Belge No: 214). Nitekim, Krasovskiy'in başında bulunduğu Erivan Geçici İdaresi yaklaşık olarak beş ay sürmüş ve Geçici İdare bu süre zarfında Paskeviç'in vermiş olduğu talimatnamede belirtilen hususlarda ciddi bir icraat gerçekleştirilmemişti. Zira, Krasovskiy Erivan'dan ayrılırken 21 Şubat tarihinde vermiş olduğu raporlarda bulunan bilgiler oldukça yetersiz olması nedeniyle yeni çalışmaların yapılmasını zorunlu kılmıştır. Zira, talimatnameye göre yapmaları gereken işlerden hazine envanterinin oluşturulurken serdar döneminde ki bazı gelirlerin üstün körü tespit edilmesi dışında herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Erivan Geçici İdaresi sırasında bölgeden hiçbir gelir de sağlanamamıştır. Yönetimin yaptığı bazı işler de Piskopos Nerses'in katıldığı konularda faaliyet gösterilmiştir. Ayrıca, 15 binden fazla Ermeni ailesinin Araks nehrinin iki yakasına yani Beyazıt ve Kars sınırından başlayarak Uşakan ve Sardarak'a, aynı zamanda Abaran Artık boğazına kadar olan bölgelerle Daraççek mahalına kısacası bütün Erivan Vilâyeti topraklarına yerleştirilebileceği gibi bir anlamda üst makamları alaya alındığı izlenimi verecek öneriler de yapılmıştır. Erivan Geçici İdaresi'nin özellikle Krasovskiy ve Piskopos Nerses'in buradaki başarısız yönetimi Paskeviç ile bu kişiler arasında önemli sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur (AKAK, 1878: Belge

⁸Yevdokim Yemelyanoviç; (doğ.1799-öl.1875); Dekabrist; 1816 yılında Orduya girdi. 1817 yılında Yermolov'un İran'a elçiliği sırasında Rus misyonunda bulundu. Bu sırada yermolov'un isteği üzerine Güney Kafkasya'nın bazı bölgelerinin topografik çekimlerini yaptı. Gümrü, Eçmiyadzin, Erivan ve Nahçıvan'da bulundu. 1818 yılında Moskova'ya döndü. 1821 tarihinde 2. Orduda Tulçino'da görev aldı. Dekabris isyanının bastırılmasından bir süre sonra tutuklanarak Kaskasya Kolorodusuna atanarak sürgün edildi. 13 Ocak 1827 tarihinde Tiflis'e geldi. 1827 yılının Haziran ayı itibari ile Rus-İran savaşında aktif bir şekilde almaya başladı. Daha sonra 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşına katılan Laçinov 1832 yılında rahatsızlığı nedeniyle ordudan ayrıldı. 1875 yılında Moskova'da vefat etti.; Bkz.: (Nersisyan, 1956:186-189)

⁹yaşlı ileri gelenlerine verilen isim.

No: 436). General Paskeviç, Krasovskiy ve Nerses'in yönetimdeki bu başarısızlıklarının yanında özellikle Piskopos Nerses'in Krasovskiy ile birlikte bölgedeki halklar içerisinde özellikle Ermenileri gözetim bir yönetim sergilediklerini de tespit etmiştir¹⁰. General Paskeviç Kont Dibiç'e gönderdiği 3 Mart 1828 tarihli yazı da Piskopos Nerses hakkında şunları ifade etmektedir:

“Piskopos hakkında söz etmişken onunla ilgili olan düşüncelerimi gizlemek istemiyorum: İran ile 1826 yılında savaş başladığında Nerses, bütün gücüyle çaba göstermeye gayret etti. Nitekim Ermeni halkına öğütler verirken bir taraftan da düşman hakkında bilgiler topladı vs.

Bilmiyorum bütün bunlar ne kadar yararlı oldu. Ancak şunu söyleyebilirim ki, onun sağladığı bilgiler her zaman doğru değildi. Örneğin; General Benkendorf'un birliklerinin sınır ötesine geçmelerinden önce, Nerses, birliğin orada topraktan iase sağlayabileceğini ve Eçmiyadzin manastırı'nın onlara yardım edeceğini söylemişti. Ancak bunun tam tersi oldu ve birlikler orada iki gün bitkilerin kökleri ile beslenmek zorunda kaldılar. Gürcistan'dan hububat getirilmeseydi birlik büyük bir açlık yaşayacaktı. Daha sonra Nerses, Erivan civarlarının birlikler için sağlıklı olduğunu söylemişti. Ancak bunun da tam tersi çıktı ve askerlerin yarısı bu bölgede hastalandı. Ayrıca, Nerses, Krasovskiy'e bir an evvel Eçmiyadzin'in kurtarılması için acele etmesini söylemiş ve Krasovskiy de bu anlamsız girişimi yapmaya zorlamıştır.

Daha sonra Eçmiyadzin'de bulunduğum sıra da Nerses'in taleplerinin daha ziyade Manastır ile ilgili olduğunu fark ettim. Onun söylediğine göre Erivan Vilâyetindeki birçok toprak ve köy manastıra ait idi...

Benim buradaki komutanlığım sırasında Nerses arzu ettiklerini başaramadı. Bu nedenle general Krasovskiy ile sıkı bir ilişkiye girdi. Sonuçta benim topraklar ve gelirler hususunda bilgi toplamaları hususundaki emirlerimi uygulamadılar (AKAK, 1878: Belge No: 436).”

General Paskeviç'in bu sözlerinden açık bir şekilde Piskopos Nerses'in Eyalet sınırlarında ki toprakları Manastır'a ait topraklar gibi göstermek için Paskeviç'in emirlerine dahi uymadıkları ve topraklar ile gelirlerin envanterlerinin bilinçli olarak çıkarılmadığı anlaşılmaktadır.

General Çavçavdze'nin¹¹ Paskeviç'e hazırlayıp sunduğu rapordan da açık bir şekilde Krasovskiy'in döneminde bu bölgede hiçbir faaliyetin yapılmadığı anlaşılmaktadır. Bu rapora göre bölgenin uygun bir şekilde mahallara bölünmesi gerekirken yapılmadığı; sadece Şarur'un mahallarından birine komiser olarak bir Rus subayının atandığı fakat ona da verilen talimatname eksik ve anlaşılır olmaktan uzak olduğu belirtilmiştir. Erivan Geçici İdaresinin yaptığı büyük yanlışlardan biri de bu Rus memurunun yanına yardımcı olarak bir Ermeninin verilmiş olmasıydı. Bu Ermeninin dil bilmesi nedeniyle bu mahalda yönetimde Rus memuruna göre daha fazla söz sahibi olmuştu. Sadece Müslümanlardan oluşan bu mahalda böyle bir yönetimin nasıl idare ettiğini tahmin etmek güç olmasa gerek.

Ayrıca Erivan Geçici Yönetimine verilmiş olan 6 Ekim tarihli talimatnameyi uygulamayı bir tarafa bırakın bununla ilgili en ufak bir önlem dahi alınmamış ve bu talimatname hayata geçirilmemişti.

Yönetimin yapması gereken toplantılar için belirli günler tespit edilmemişti. 8 Ekim 1827 tarihinden 21 Şubat 1828 yılına kadar yani 4 aylık bir süre içerisinde sadece 11 toplantı 1828 yılında ise sadece 21 Şubat'ta yani General Krasovskiy'in Bölge idaresi başkanlığını General Çavçavdze'ye teslim ettiği gün toplanmıştır. Bu durum yönetimin neden faaliyet göstermediğini de açıkça ortaya koymaktaydı. Bu toplantılarda da genellikle Nerses'in verdiği tezkerelerle başlanıyor ve daima Nerses'in düşüncelerini kabul eden Krasovskiy'in kabulüyle sonuçlanıyordu¹². Sadece Ermeniler veya Nerses'e isteklerini bildiren kişilerin işleri görülüyordu. Müslüman ahali ise kendisine bu şekilde saygısızca davranılması ve ihmal edilmesi neticesinde şikâyete başlamışlardı. Bütün bunların yanında aynı zamanda ahalden ihtiyaç duyan kişilere verilen iase dağıtımında da adaletli davranılmamış ve Ermenilere ayrıcalık gösterilmişti. Şöyleki; 70 ton civarında buğday dağıtılmış ancak Müslümanların büyük bir kısmı bu yardımdan yararlanamamıştı (AKAK, 1878: Belge No: 438).

¹⁰ Şehirde yaşayan Ermenilerin de burada bulunan Rus yetkililerle iyi geçindikleri anlaşılmaktadır. Zira 5 Aralık 1827 tarihli bir yazıda General Krasovskiy'in Erivan Ermenilerinin Rus askerler için bağışladıkları 1600 Gümüş Rubleyi kabul ettiği belirtilmektedir (RYPPVAR, 1978: Belge No: 19).

¹¹ Aleksandr Garsevanoviç; (doğ.1786–öl.1846); Knez, Tümgeneral; Ünlü bir Gürcü şairdir; 1812 Rus–Fransız savaşına katıldı. 1828 yılında Ermeni Eyaleti idareciliğine atandı (PVAR, 1978: 624).

¹² Paskeviç bu duruma şu örneği verir: Erivan Azerilerinden biri İzmir'den satıl almış oluğu bir çocuğu daha sonra evlatlık edinmiştir. Nerses ise hiçbir kanıt göstermeden bu çocuğun Ermeni olduğunu iddia etti. Azerinin bu çocuğa ait satın alma belgelerini gösterdiği ve aynı zamanda çocuğun Hristiyanlığı kabul etmediği ve bu nedenle karakoldan kaçtığı halde Nerses'in isteği üzerine onu Azerinin elinden almak için yargıladılar.;Bkz.: (AKAK, 1878, Belge No:438)

Paskeviç, gelişmeleri yerinde görmek için Erivan üzerinden yaptığı yolculuk sırasında Nersessin, Krasovskiy'nin güvenini kazandığını ve tamamen kendi arzu ettiği şekilde davrandığını bizzat şahit oldu. Bu dönemde sadece Ermeniler Rus idaresinin yardımını alıyor bölgenin 3/2 sini oluşturan Azerilerin ise istekleri geri çevrilip kendilerini aşağılanmış hissederek şikâyetlerde bulunuyor ve Paskeviç'e Nerses'ten kurtulmak için İran'a göç etmek istediklerini bildiriyorlardı. Zira Oblastın bütün işleri Piskoposun arzusuna göre ve adaletsiz bir şekilde yürüyordu (AKAK, 1878: Belge No: 214).

Nerses, daha Erivan ele geçirilir geçirilmez isteklerine başlamıştı. Piskopos Nerses, Paskeviç'in daha ilk günden hazinenin çıkarlarını korumak için gösterdiği hassasiyeti ve aldığı önlemleri görün görünmez yani kiliseye ait olmayan mal ve varlıkların verilmeyeceğini anlayınca entrikalara başvurarak bu amacına ulaşmaya çalışmıştı. Eçmiyadzin manastırının gelirlerini ve mal varlığını artırmak için çeşitli entrikalara başvuruyor ve bunu yaparken Rus idaresinin zararına olacak işler de yaptığı için Rus yöneticilerin tepkisini de çekiyordu (AKAK, 1878: Belge No: 211). Piskopos Nerses bununla kalmamış, kendisini Ermeni Milletinin başı olarak tanıtarak Rusya dışındaki Ermenilere beyannameler sunmaya başlamış ve hatta Paskeviç'in önce sözlü ve daha sonra yazılı olarak yasaklamasına rağmen komşu Osmanlı vilâyetlerin yöneticileri ile ilişkiler kuruyordu. Bu durum kendisine sorulduğunda böyle bir şeyin olmadığını söylemiş ancak Kars'ın Rusların eline geçmesiyle Paskeviç Piskoposun, Kars'ın önemli memurlarından biri olan Şerif Aga Magizberd'e Osmanlı-Rus savaşının başlamasından sonra yazmış olduğu mektubu ele geçirmiş ve Nerses'in yalanı da bu şekilde ortaya çıkmıştı. Elbette ki bu durum Paskeviç tarafından Nerses'in kendini Ermenilerin başı olarak görerek din işleri dışında idari işlere kendi arzu ettiği şekilde Rus yetkililerden izin almadan girişimlerde bulunması Rusya'ya zarar veren girişimler olarak değerlendirilmiştir (AKAK, 1878: Belge No: 214).

Yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı ve özellikle Krasovskiy ve Nerses'in Ermenileri gözetken faaliyetleri nedeniyle General Paskeviç, 1828 yılının Şubat ayında bu kişileri görevden aldı (İvanenko, 1901: 243). General Paskeviç Nerses'i görevden almasının nedenini şu şekilde açıklar: "*Piskopos Nerses'in tamamen Erivan Bölge İdaresine katılması, çok açık bir şekilde onun, bütün toplumun çıkarlarını koruyacağına, sadece Ermenileri Müslümanlara karşı kayırması, Ermeni ruhanilerinin ve Eçmiyadzin Manastırının çıkarlarını gözetmesi ile sonuçlanmıştır. Diğer taraftan Krasovskiy tarafından Nerses'e bütün işlere karışması hususunda tamamen izin verilmesi Erivan Eyaleti'nin teşkilindeki ve Müslümanlar arasında var olan memnuniyetsizliğin en önemli sebeplerinden biridir. Bu nedenle onu Erivan Bölge idaresi toplantılarına katılmasını men ve onun oblastın yönetimindeki dünyevi işlere hiçbir zaman karışmasına izin verilmemesini emrettim* (AKAK, 1878: Belge No: 438)."

Yukarıda ifade edilen nedenlerden dolayı görevden alınan A. İ. Krasovskiy'in yerine Paskeviç'in tavsiyesi üzerine Bölge Başkanlığı görevine Knez A. G. Çavçavadze atandı. Erivan bölge idaresi yönetimi başkanlığı, Knez Çavçavadze, iki subay (Erivan komutanı N. İ. Kaşkarev ve Binbaşı V. M. Medoks) ve Hıristiyan ve Müslümanlardan olmak üzere halkın katılımıyla seçilen iki temsilciden (Melik Saak Melik Agamelyan (Apriyamov) ve Sartip Mamadhan) oluşturuldu. Yeni kurulan yönetimde Piskopos Nerses'e yer verilmedi.

19 Mart 1828 tarihinde de Erivan Bölge idaresi kuruldu (Yerevanskoye oblastnoye pravleniye) (Tunyan, 1989: 17) ve Bölge idaresine, kendi faaliyetlerini Erivan idaresi yönetimine verilmiş olan kurullar esasında gerçekleştirilmesi emredildi. Oluşturulan bu organa Erivan, Nahçıvan ve Ordubad vilâyetleri ile Megri ve Kapan okrugları bağlandı (AKAK, 1878: Belge No: 438). Ancak Megri ve Kapan okrugları bir yıl sonra Karabağ vilâyetine bağlanacaktır.

Erivan ve Nahçıvan'da, polis, mahkeme ve küçük sivil suçların görüleceği mahkemeden oluşan bir şehir idaresi kuruldu. Genel olarak yerli halk tarafından tayin edilmiş olan mahal beyleri ise, eski nizama göre düzenlenmiş olan köy idaresine istinat etmek zorundaydılar. Erivan ve Nahçıvan'da yani vilâyet merkezlerinde il mahkemeleri kuruldu. Bu mahkemeler de davalara halkın örfi kurallarına göre bakılacaktı (AKAK, 1878: Belge No: 438).

Bu arada Rus idaresi Güney Kafkasya'da elde ettiği yeni bölgelerin sınırlarını yeniden güçlendirmek üzere önlemler aldı. Bu çerçevede kaleler güçlendirmeye başlandı. Bu proje ile 3000 kişilik bir garnizona sahip olan Erivan'a güçlendirme çalışmaları için yıllık 2000 Gümüş Ruble tahsis edilmiştir (RYPPVAR, 1978: Belge No: 21)¹³.

¹³Erivan Kalesi'nin ve bölgede bulunan diğer kalelerin güçlendirilmesi ile ilgili daha fazla bilgi için bkz.: (RYPPVAR, 1978: Belge No: 22,23,24,25,26,27).

Türkmençay Antlaşmasından sonra ise Erivan Geçici İdaresi kaldırılarak yerine Ermeni Eyaleti İdaresi kurulacaktır. Zira bu antlaşma ile Erivan ve Nahçıvan hanlıkları resmen Rusya'ya ilhak etmiş olacaktır (Gazaryan, 1953: 15).

Nitekim, Çar I. Nikolay, Rus–İran savaşının bitmesi ve İran ile yapılan antlaşma hususunda 21 Mart 1828¹⁴ tarihinde bir manifesto yayımladı. Çar bu manifestoda sekiz aydan kısa bir süre içerisinde İran'a yapılan askerî hareketler neticesinde başarıya ulaşıldığını ve büyük bir memnuniyet ile bir anlaşma yapıldığını ifade ediyor ve Erivan ve Nahçıvan hanlıklarının Rus topraklarına katıldığını ilan ediyordu. Çar, ayrıca bu manifestosunda İran ile yapılan antlaşmada buradaki sınırların güvenli ve kalıcı olmasının bir kazanç olarak değerlendirirken anlaşmanın ticari açıdan getireceği kazançların da önemine değiniyordu (PSZRİ, 1830: 1887/271).

Çar'ın manifestosunu ilan ettiği aynı gün Nikolay'ın vermiş olduğu emir ile 21 Mart 1828¹⁵ tarihinde “ Rusya'ya bağlanan Erivan ve Nahçıvan hanlıklarının *Ermeni Eyaleti* adı ile adlandırılması hakkındaki” senatoda alınan bir kararla Ermeni Eyaleti bu iki hanlığın birleştirilmesi neticesinde resmen Rus idaresi altında kurulmuş oldu (PSZRİ, 1830: 1888/272-273).

İmparatorluğun dış politikasını tek başına belirleyen I. Nikolay'ın, 1828 yılının Mart ayında Ermeni Eyaleti'nin kurulması hususunda almış olduğu bu kararın altında askerî ve siyâsî düşünceler yatmaktaydı. Zira bu dönemde Türk–Rus savaşı çıkmış olduğu için Ermeni adı ile Rus idaresi altında bir Eyalet oluşturulması bu savaşta Hıristiyan halkı Rusya'nın yanına çekmek için büyük bir önem arz etmekteydi. Nitekim Ermeniler bu bölgede yapılan bütün savaşlarda Rusya'ya önemli katkılarda bulunmuşlardı (Tunyan, 1989: 16). Zira, Çar I. Nikola, Ermeni piskoposu Nerses'e gönderdiği 28 Ocak 1928 tarihli mektubunda, Piskopos'un, eskiden beri birçok olayda ve özellikle İran ile yapılan son savaşta Rusya'ya büyük bir sadakat gösterdiğini ve hatta Rus birliklerinde bizzat yer alarak canını tehlikeye attığını, Nerses'in gayretleri ile, özellikle örnek teşkil ederek, Ermenilerin Rusya'ya bağlı olmasını sağlamış olmasından dolayı Rusya'ya büyük faydalar sağladığını ifade ettikten sonra Rusya'ya sağlanan bütün bu faydalar karşılığında ve özellikle Çar'ın bütün Ermeni milletine teveccühünün bir işareti olarak Piskopos Nerses'in Aziz Aleksandr Nevskiy nişanı ile ödüllendirildiğini bildiriliyordu (SAOİAN, 1833: 276–278). Eyalete Ermeni adının verilmesi Ermenilerce de kendilerine savaş sırasında gösterdikleri yararlılıklar ve birçok tecrübenin gösterdiği gibi Rusya'ya olan bağlılıkları nedeniyle Çarlık Rusya'nın kendilerine bir hediyesi olarak değerlendirilmekteydi (SAOİAN, 1833: 17).

Nitekim, Ermeni ileri gelenlerinden Konstantin Argutinskiy H. Lazarev'e yazdığı mektupda İran ile yapılan antlaşmanın kendisini birçok yönden mutlu ettiğini ve özellikle Nahçıvan ve Erivan vilâyetlerinin Ermeni Eyaleti olarak adlandırılmasının Ermenilere bir ödül olduğunu belirtir (Agayan, 1978: 220).

Ermeni ileri gelenlerinin beklentileri Rusya'ya bağlı bir Ermeni devletinin kurulmasıydı. Bu düşüncenin sahipleri arasında Nerses Aştaraketsi, Hristofor Lazarev, Knez Konstantin Argutinskiy bulunmaktaydı. Bu plan hakkında Konstantin Argutunskiy 25 Kasım 1827 tarihinde Hristofor Lazarev'e kendi amcası olan İosif Argutinskiy'in¹⁶ evraklarını karıştırırken Rus ve Ermeni milletleri arasında yapılmış bir anlaşma ile ilgili evrak bulduğunu bu evrakta Ermenilere siyasi bir oluşumun sözü verildiğini ifade eden bir yazı yazmıştı. Bu yazısında Konstantin Argutinskiy bu düşüncenin Knez Potemkin'e¹⁷ ait olduğunu ve şuan bu planın gerçekleşmesi için imkân doğduğunu da bildirmekteydi (Agayan, 1978: 221).

Kurulan bu Eyaletin adının Ermeni olması için verilen kararda Rusya'nın ekonomik politikaları da önemli bir yere sahipti. İmparatorluk bu anlamda savaş nedeniyle boşalmış olan arazileri Hıristiyanları göç ettirerek nüfuslandırarak ve bu sayede bölgedeki hammaddelerin kullanılması ve hazineye yeni vergi gelirlerinin kazandırılması mümkün olabilecekti (Tunyan, 1989: 16). General Paskeviç'in Erivan'ın düşmesinden iki gün sonra Knez Mihail Pavloviç'e göndermiş olduğu mektupta Erivan'ın alınmış olmasının Rusya'ya tarifsiz bir ticari kazanç sağlayacağını ifade ederken bir anlamda Rusya'nın bölgeden beklentilerini de özetliyordu: “... *Türk ve İran ticareti ile meşhur ve konumu itibari ile üç devletin sınırlarının kesişim noktası olan Erivan'ın ele geçirilmesi bizim için tarifi imkânsız yararlar*

¹⁴ Senato Çar'ın bu manifestosunu 23 Mart tarihinde yayınlamıştır.

¹⁵ Bu kanun Senato tarafından 27 Mart tarihinde yayımlanmıştır.

¹⁶ Dolgorukiy (Ovsep Argutyan) (doğ.1743–öl.1801); 1773 yılında Rusya'da yaşayan Ermenilerin başpiskoposu ve piskoposluk dairesi başkanı; Sıkça yaptığı Moskova ve Petersburg ziyaretleri neticesinde önemli Rus devlet adamları ile yakın ilişkiler kurmuştur. Çeşitli görevleri yerine getirmesi dolayısıyla yekaterine ve I. Paval tarafından ödüllendirilmiştir. Kendisi Rus tarafgiriydi ve Rusya'nın yardımı ile Ermeni devletinin kurulacağına inanmaktaydı.(Nersisyan, 1956: 110).

¹⁷ Grigoriy Aleksandroviç, (doğ.1739–öl.1791); Knez; II. Katerina döneminin en önemli devlet adamlarından ve bu dönemin devlet politikalarının uygulayıcılarından biridir. Kendisi Ermeni çevreleri ile çok yakın ilişkiler kurmuştur.; Bkz.:(PVAR, 1972: 659).

sağlayacaktır...(AKAK, 1878: Belge No: 524).” Erivan bölge idaresinin kuruluşunda askerî idarecinin iki danışmanından birinin maliye memuru olması da (AKAK, 1878: Belge No: 435) Rusya’nın bölgeden elde edeceği ticari gelirlere ne kadar önem verdiğini açık bir şekilde göstermektedir. Diğer taraftan yukarıda belirtildiği gibi Çar’ın manifestosunda ticari açıdan getireceği kazançların önemle altının çizmiş olması Rusya’nın bölgeye bakış açısını açıkça ortaya koymaktadır.

Ancak bölgenin nüfus yoğunluğunun az olması ve bir de bölgenin Ruslar tarafından ele geçirilmesi sırasında yıkılan köyler ve savaş sırasında bölgeden yapılan göçler Rusya’nın önüne bölgenin kalkınması açısından önemli bir sorun olarak çıkacaktır. Zira savaşlar sırasında Revan Hanlığı, Nahçıvan Hanlığı ve Ordubad’da yani Ermeni Eyaleti’nin kurulduğu topraklar üzerinde bulunan 1111 köyden 359’u yıkılmıştı (Şopen, 1852: 486, 510-518).

Yukarıda da belirttiğimiz gibi 1827 yılının Haziran ayında H. Lazarev tarafından hazırlanan ve Benkendorf tarafından Çar’a sunulan raporda Doğu Ermenistan’ın din ve kültür merkezi olan Eçmiyadzin ile birlikte Rusya’ya bağlanması, İmparatorluk dâhilinde otonom bir tarihi Ermenistan Devleti’nin yeniden kuruluş fırsatı olarak değerlendirilmiş ve bu durumun Ermeni kitlelerinin sempatisini doğurabileceği, bunun neticesinde de çeşitli ülkelerden zengin göçmenlerin buraya yerleşmeleri ve devletin sınır bölgesinde bir kale oluşturulması mümkün olabileceği belirtilmişti (Tunyan, 1989: 7)¹⁸. Ancak, 21 Mart tarihli Çar’ın emirnamesinde “... *Eyaletin adının Ermeni olmasına ve bizim elkâbımıza dâhil edilmesine...*” sözlerindeki “*bizim elkâbımıza dâhil edilmesine*” sözü ile Çar, Ermeni meselesini kendince çözmüş oluyordu (Boryan, 1928: 328). Nitekim, tarihsel gelişime baktığımız vakit I. Nikolay’ın bu raporu dikkate alarak otonom bir Ermeni Devleti’ni kabul etmediği fakat kurulan eyaletin adının Ermeni olarak adlandırmak suretiyle yukarıda belirtilen Rusya’nın beklentilerini gerçekleştirme yoluna gittiği görülmektedir. Zira, Rus yetkililer bundan sonra başta Ermeni tarafgirliği ile tanınan Nerses olmak üzere Ermeni ileri gelenlerinin faaliyetlerini özellikle takip edecek ve Ermeni Eyaleti ile ilgili onların gizli amaçlarının olmasından kuşulanacaktır. Diğer taraftan Ermeni kilisesinin Ermeni milleti üzerindeki büyük etkisini bilen Rus yetkililer Eyaleti Rusya’ya arzu ettikleri şekliyle bağlamak için Ermeni Kilisesini de kontrol altına almaya başlayacaklardır (AKAK, 1878: Belge No: 209)”.

Paskeviç, Ermeni Patriği Yefrem’e¹⁹ 2 Mayıs 1828 tarihinde gönderdiği mektupta “*Revan ve Nahçıvan hanlıklarının ebedi olarak Ermeni Eyaleti adı altında Rusya’ya bağlanması üzerine, Eçmiyadzin manastırı, bütün Rusya İmparatorunun egemenliği altında, sadece İran ile yapılan barışın sağladığı huzurdan yararlanmakla kalmayacak aynı zamanda sürekli olarak Ermeni kilisesini ve Ermeni milletini koruması altına almış olan bizim idaremizin özel himayesinden de yararlanacaktır.*” Dedikten sonra Paskeviç Yefrem’e “*Eçmiyadzin’e gelmeniz bizim idaremizin, Ermeni milletin yararı hususundaki düşüncelerine ve amaçlarına uygundur.*” Demektedir (AKAK, 1878: Belge No: 208). Paskeviç’in bu sözlerinde Ermeni Kilisesinin ve Ermeni Milletinin Rus himayesinde olacağı sözleri Rusya’nın Ermeni siyasetini açıkça ortaya koyduğu gibi Yefrem’in Eçmiyadzin’e getirilmesi de Rusya’nın Ermeni politikasının açıklanmasında önemli bir yere sahiptir. Zira, bu dönemde Yefrem oldukça yaşlı ve güçsüz bir kişiliğe sahip olarak (AKAK, 1878: Belge No: 214) kontrolü mümkün bir kişilikken, Nerses ise Ermenilerin bağımsızlığı hususunda gizli niyetleri olan bir kişi olarak görülmektedir.

Her ne kadar, Paskeviç’in 10 Temmuz 1828 yılında Kont Dibiç’e yazdığı mektupta, kendisinin Nerses’den Rus idaresine karşı zararlı bir faaliyetinin olamayacağını söylemekle birlikte onun kişilik özelliklerini bildiğini ve bu nedenle “...*eğer Nerses’in tahakküm hırsı ve Ermeni tarafgirliği Ermeni milleti içerisinde kanaat önderleri arasında destek bulursa ne gibi sonuçlar doğurabileceğini ?*” soruyor ve “*zira, onun bizim kanunlarımızı mümkün olduğunca kabul etmemek yönünde çabaları vardı ve hala var*” diyerek bu sorunun nedenini açıklıyordu. Paskeviç, mektubunun devamında, “...*bütün refahı Rusya’nın gücüne ve himayesine bağlı olan Ermeni milletinden, Rusya’nın bütün avantajlarını kullanan fakat diğer Rus uyruğunda olan halklar gibi Rus idaresine bağlanmak ve bunu getirdiği yükümlülükleri istemeyen bir sınıf yaratılmak istendiğini.*” Bildiriyor ve Baş idarenin bu gibi kurnazlıklar karşısında nasıl bir siyaset izleyeceğini soruyordu (AKAK, 1878: Belge No: 211). Paskeviç’in bu sözlerinden açık bir

¹⁸ Nahçıvan ve Revan Hanlıklarının Ruslar tarafından ele geçilerek burada bir Ermeni Eyaleti kurulması Hindistan’da yaşayan Ermenileri de oldukça sevindirmiş ve Kiliseler de İmparator Nikola Pavlov için ayinler tertip edilmişti (SAOIAN, 1838: 225).

¹⁹ Yefrem I, (doğ. 1748–öl. 1835); 1809–1830 yılları arasında bütün Ermenilerin Katolikosu; İosif Argutinskiy’in 1800 yılında bütün Ermenilerin Katolikos’u seçilmesinin ardından Rus Ermeni kilisesinin piskoposluk dairesi başkanı oldu. 1805 yılında Katalikos Daniil’in vefatından sonra bütün Ermenilerin Katolikosu seçildi. 1822 yılında Gürcistan’a geldi ve 1828 yılına kadar Ahpat manastırında kaldı. 1830 yılında ise Katolikosluk görevinden ayrıldı.; Bkz.: (PVAR, 1972: 650).

şekilde Ermeni ileri gelenlerinin mümkün olduğunca bağımsız bir devlet çabalarının olduğu anlaşılıyor. Diğer taraftan Rus yetkililer bu çabaların önüne geçilmesi yönünde tedbirler alınması da “*Ermeni*” adının sembolik bir anlam taşıdığını, Rusya'nın kendi arzu ettiği şekilde bir yapılanmaya gideceğinin açık bir delili olarak belirtmek gerekir.

Ayrıca aşağıda görüldüğü gibi oluşturulan Ermeni Eyaleti'nin idari taksimatı ve yönetim yapısında bölgede yaşayan halklar açısından her hangi bir ayırım da gözetilmemişti.

Tablo 2.2 Ermeni Eyaleti'nin İdari Taksimatı (1828-1832) (Şopen, 1852: 448)

Erivan Vilâyeti	Nahçıvan Vilâyeti	Ordubad Okrugı
1–Erivan Okrugı		
Gökçay mahalı Daraçicek mahalı Kırkbulak mahalı	Nahçıvan mahalı Alıncaçay mahalı Mavazihatun mahalı Hok mahalı Daralagöz mahalı	Ordubad mahalı Akulis mahalı Dastin mahalı Çinanap mahalı Belev
2–Şarur Okrugı		
Şarur mahalı Vedibasars mahalı Garnibasars mahalı Zangibasars mahalı		
3–Sürmalin Okrugı		
Sürmalin mahalı Darakendparçenis mahalı		
4–Sardarabad Okrugı		
Saotlin mahalı Talin mahalı Seyidli-ahsahli mahalı Abaran mahalı Karpın mahalı Sardarabad mahalı		

Kurulan Ermeni Eyaleti, Rusya'ya bağlandığından beri Bölge Başkanı yönetimi altında olan geçici bir idare ile yönetilmekteydi. Bu Eyalette yaşayan halk yavaş yavaş Rus düzenine ayak uydurmaya başlamıştı. Nahçıvan ve Ordubad'da ise idare yerli halktan olan naiblere bırakılmıştı (AKAK, 1878: Belge No: 47). Bölge Yönetimine bağlanmış olan naibler geniş haklara sahip idiler. Zira, naiblere yürütmede ve polis idaresinde sorumluluklar verilmişti. Naibler vergilerin toplanmasında yardımcı olmak ve hazinenin çıkarlarını gözetmek zorundaydılar. Eksan Han²⁰, vilâyet mahkemesinde başkanlık yapmıştır.

Bölge İdaresi Rus İmparatorluk kanunları temelinde faaliyet gösteren yürütme, finans ve yargı bölümlerinden oluşuyordu. Erivan Vilâyetinde *Mülki idare*, Nahçıvan ve Ordubad'da da *Polis idaresi* olmak üzere iki idare şeklinin olması vilâyetlerdeki idare sisteminin bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun dışında 1826–1828 Rus-İran savaşının sona ermesinden sonra, Eksan Han ve onun kardeşi Şeyh Ali Bey, yönetime yaptıkları yardımların karşılığı olarak burada naib olarak bırakılmışlardır (Tunyan, 1989: 19).

General Paskeviç, bu dönem içerisinde Ermeni Kilisesi içerisinde özellikle Nerses'den kaynaklanan iç çatışmaları ve düzensizliklerin hat safhaya ulaştığını tespit ederek, bu durumun kötü sonuçlar doğurmaması için bir an evvel Ermeni Kilisesine ilişkin bazı önlemlerin alınması gerektiğini

²⁰ Nahçıvanlı Kelb Ali Han'ın oğludur. 1822 yılında Karadağ vilâyetinde Ordubad mahalını yönetmiştir. Daha sonra Nahçıvan hanı olmuş ve Rus idaresinde Tümgeneral rütbesi almıştır. Bkz.: (PVAR, 1978: 623).

Bludov'a²¹ 16 Kasım 1828 tarihli gizli bir yazı ile bildirir. Paskeviç, alınması gereken önlemler arasında Ermeni kilisesindeki sorunların başlamasına neden olan Yefrem'in ölümünden sonra Bütün Ermenilerin başpiskoposu olmak isteyen Nerses'in Bessarab'da tutulması ve Gürcistan'na dönmeye izin verilmemesini; Sinod'un haklarının belirlenmesi ve onanmasını; Ermeni din adamlarının iyi bir eğitim alabilmesi için okulların açılmasını; piskopos ve papazların sayılarının sınırlandırılmasını; Patrik, sinod ve piskoposların haklarının ve sorumluluklarının kesin olarak belirlenmesi gibi hususları dile getirir. Ayrıca, böyle bir nizamnamenin hazırlanmasının gecikmemesi gerektiğini zira şimdiki Patrik Yefrem'in hem kişilik özelliklerinin hem de Rusya'ya bağlılığı nedeniyle böyle bir düzenlemeye karşı çıkmayacağını dile getirir. Onun yerine yakın bir zamanda büyük bir ihtimalle başka bir kişinin geçeceğini ve eğer bu kişi inatçı biri olursa bu durumun idarenin işini zora sokacağını ifade eder. Ayrıca Paskeviç, Eçmiyadzin'de bulunan Bütün Ermenistan Patriği'nin eski geleneklere göre bütün dünyadaki Ermenilerin ruhani lideri olduğunu ve bazı durumlarda da dünyevi işler için milletin başı olarak gördüklerini ve eğer böyle bir yere inatçı ve entrika yapmaya meyilli bir kişi gelirse o vakit idarenin Ermenilerin din işlerini daha iyi olması için yapılacak düzenlemelerde Türk ve İran Ermenilerine gidebileceğini ve onları idareye karşı yönlendirebileceği hususunda uyarıyordu (AKAK, 1878: Belge No: 214). Paskeviç'in bu sözlerinden Rusya açısından Ermeni kilisesinin kontrol altında tutulmasının önemi ortaya çıkarken alınacak önlemlerde açık bir şekilde Ermeni Kilisesinin iç işlerine müdahale olarak değerlendirmek gerekir. Nitekim bu şekilde Ermeni Kilisesi kontrol altına alınarak Rus idaresinin istekleri doğrultusunda bir yapıya kavuşması arzu edilmiştir.

Paskeviç'in bu talebi Rus yönetimi tarafından kabul görmüş ve değerlendirilmeye alınmıştır. Bu değerlendirmeler sırasında öncelikle Eçmiyadzin ve genel olarak Ermeni Kilisesine ilişkin belge ve bilgiler toplanmaya çalışılarak bu şekilde yapılacak düzenlemelere temel oluşturulması hesap edilmişti (AKAK, 1878: Belge No: 215, 216, 218). 15 Mart 1829 tarihinde de Bludov Paskeviç'e şüphe duyulan Ermeni din adamları hakkında gizli takip yapıldığını bildiriyor ve İç İşleri Bakanlığının bu konuya ilişkin alınması gereken önlemleri iletliyordu. Buna göre, "*Patrik kendi halefini hiçbir şekilde belirlememelidir. Ermeni patriği eski gelenek ve yasalara göre seçilmelidir; birçok siyasi nedenden dolayı Ermeni patriği sadece Rus uyruğundaki Ermenilerin saygı duyduğu ve sevdiği bir kişi değil aynı zamanda diğer ülkelerde yaşayan Ermenilerin de saygı duyacağı biri olmalıdır. Bu şekilde Türk Ermenilerini dahi Eçmiyadzin Patrikliğine bağlanması dahi sağlanabilir. Bu nedenle güvenilir bir kişiliği olmayan Nerses'in Yefrem'in halefi olması durumunda böyle bir şey beklenemez. Bu durumu Nerses'e ve Patriğe açıkça söylemeye gerek yok. Onun sadece halef olması düşüncesine neden olabilecek nedenlerden uzak tutulmalı aksi takdirde kilise işleri ile daha aktif bir şekilde uğraşmaya başlayacaktır. Önceden konuşulduğu gibi Nerses Bessarab'da kalacaktır*". Dedikten sonra en önemli iş olan Ermeni Gregoryan Kilisesi Nizamnamesi'nin hazırlanması için izlenecek yolu tarif ediyordu. Genel sekreter, Paskeviç'e Ermeni Gregoryan Kilisesinin eski kural ve geleneklerinin mümkün olduğunca korunması gerektiğini ve bu hususta gerekli olan bilgi ve belgelerin Ermeni Oblastın'den sağlanabileceğini, bu bilgilerin yeterli olmaması durumunda İç İşleri Bakanlığı arşivinden ve Ermenistan ile ilgili eserlerden yararlanarak, Eçmiyadzin Sinodu'nun ve genel olarak Ermeni Din adamlarının günümüzde ve geçmişte ne şekilde uygulamalarda bulunduğunu yazmasını bildirdikten sonra, bu kurallar ve gelenekler içerisinde hangilerinin halk tarafından saygı gördüğünü ve Ermeni Eyaleti'nin şuan ki durumuna ve Rusya'nın izlediği siyasete uygun Nizamnameye girecek kanunların hangileri olduğunu soruyordu. Ayrıca, Paskeviç'ten Ermenilerin yeni patrik ilan edilirken eski geleneklerinden biri olan Eçmiyadzin'de naaşı olan Aziz Grigori'nin kutsal elinin patriğin üzerine dokundurulması ritüelinin devam edip etmediğini ve eğer devam ediyorsa bunun Eçmiyadzin papazlarının Türk Ermenilerine etkide bulunması için kullanılabilir mi? diye soruyor ve eskiden Eçmiyadzin Kilisesinde olan fakat şuan için Sis Patriğinin elinde olan ekümenlik gücünün Eçmiyadzin Kilisesine kazandırılıp kazandırılmayacağını soruyordu.

²¹ Dimitriy Nikolayeviç (doğ.1785–öl.1864); Kont; Bilimler Akademisi Başkanı; Devlet Meclisi Başkanı; 1800 yılında Moskova'da dışişleri arşivinde çalışmaya başladı. 1802 yılında Petersburg'a geri döndü ve burada dışişlerinde görev aldı. 1808 yılında Hollanda'ya diplomatik bir görev için gönderildi. 1812 yılında Stockholm'de Rus misyonunda danışman olarak görev aldı.31 Temmuz 1822 tarihinde Bessarabiya'ya ilişkin meseleler hususunda çalışmak üzere İçişleri Bakanlığında görevlendirildi. Bu arada birçok görevde bulunan Dimitriy Nikolayeviç 25 Nisan 1828 tarihinde yabancı dinlerin ruhani işlerine bakan bir müessesenin başına getirildi. 1831 yılında Adalet bakanlığı yaptı. 1832 yılında İçişleri bakanlığına atandı ve 1838 yılına kadar bu görevini sürdürdü. Daha sonraları da bu görevleri çeşitli vesilelerle yerine getirdi. Kendisi birçok komite de görev aldığı gibi Güney Kafkasya'ya ilişkin oluşturulan Komitet *po ustroystvu Zakavkaskago Kraya* komitesinde de yer almıştır (Ruskiy Biograficeskiy Slovar, 1908: 94–98).

Genel Sekreter ayrıca Ermeni Patriği Yefrem'in oldukça yaşlı olması nedeniyle onun yerine atanacak Patriğin Rus idaresinin güvenini kazanmış kişiler arasından belirlenmesi çalışmalarının yapılmasını istiyordu (AKAK, 1878: Belge No: 221).

20 Şubat 1829 tarihin de Paskeviç'in kendisini Tiflis'e çağırması nedeniyle A. G. Çavçavadze, Ermeni Eyaleti başkanlığı görevini Erivan Kalesi komutanı Yarbay M. Z. Argutinskiy Dolgoruk'a²² bırakmıştır. Daha sonra Paskeviç ile Çavçavadze arasındaki ilişkilerin gerginleşmesi nedeniyle Paskeviç, Argutinskiy Dolgoruk'u görevden alarak yerine 8 Mart tarihinde Albay D. F. Kandibu'yu atadı. 1830 yılının Şubat ayında ise Ermeni Eyaleti başkanlığına Bebutov²³ getirilecektir (Tunyan, 1989: 20). Bebutov, İmeretti'in önceki yöneticisi ve oldukça iyi bir monarşist olarak, bölgenin Ruslaştırılması sürecini devam ettirecek ve Eyalet yönetiminde bulunan üyelerin yetkilerini sınırlayarak idari yetkileri kendi elinde toplamak için uğraşacaktır (Adonts, 1957: 102). Zira, sekiz yıl sürecek olan Bebutov döneminde Eyalette idari yapı oluşturulacak, vergilerin alınması ve hazine gelirleri bir düzene sokulacak, ve Petersburg'da bölgeye ilişkin alınan kararlar onun tarafından yerine getirilmeye çalışacaktır. Ayrıca bu dönemde artık kesin olarak Rus–İran sınırı belirlenerek son halini alacaktır ki Bebutov bu çalışmasının karşılığında I. Dereceden Aslan ve Güneş nişanına layık görülmüştür (Ruskiy Biografiçeskiy Slovar, 1900: 623–626)

Kafkas Genel idarecisi Paskeviç, 16 Mayıs 1829 tarihli raporunda var olan idare sisteminin etkili olmadığı hususunu dile getirerek Bölge idare sisteminin yenilenmesi gerektiğini dile getirdi ve bu amaçla bölgeye müfettişlerin gönderilmesini talep etti. Zira, Gürcistan'ın Rusya'ya bağlanmasından beri (1801) bölgede gerekli değişimler sağlanamamış halkın rahat bir yaşam sürmesi için gerekli idari müesseseler teşkil edilememiş idi. Bu nedenle halk zahmet çekerken bölgede adaletli bir idareden de söz etmek mümkün değildi. Bölgede alt mercilerde bulunan yerli idarecilerin halkı suistimalleri hat safhaya ulaşmıştı. Görevli kişilerin hak ve sorumlulukları açık olmadığı gibi Rus kanunları da yerli halkın yasa ve gelenekleri ile birbirine karışmıştı. Gürcistan'da yürürlükte olan Kral Vahtang'ın kanunları Gürcü, Ermeni ve Yunan kanunlarından oluşmakta ve bunların dışında Rus kanunları da kullanılmaya başlanınca muhakeme usulü iyice karmaşık bir hal almıştı. Mali yönetim de eski yöneticilerin zamanından beri değişmeden kalmıştı. Nitekim, Rus kolonizasyonu henüz tamamen oluşturulamamıştı. Bütün bu nedenlerden dolayı Paskeviç, bu sistemin daha çağdaş bir sistemle değiştirilmesi gerektiğini vurgulamış ve bunun da ancak sivil idarenin tek bir sistem altında toplanması ile mümkün olacağını belirtmiştir (AKAK, 1878: Belge No: 35). Diğer taraftan Piskopos Nerses'in istekleri devam ediyor ancak bu kez de farklı bir yöntem ile taleplerinin karşılanmasını istiyordu. Zira, Mayıs ayında Nerses, Yunan İmparatoru İrakli'ye M.S. 629 yılında yani 1200 yıl önce Kulp Tuz işletmelerinin 1/3 hissesini Eçmiyadzin manastırına bağışladığını fakat İmparatorun bu fermanının kaybolduğunu ileri sürüyor, ve bu payı istiyordu. Dolayısıyla Ermeni oblastinin diğer bölgelerine ilişkin bu tarz istekler artık Paskeviç tarafından beklenen bir durumdu (AKAK, 1878: Belge No: 211, 214).

Bölgenin mamur hale gelmesi için ise Paskeviç tarafından şu önlemler alınmaya başlandı: 1– Gürcistan'da uyezd mahkemeleri ve mahallî polis teşkilatı açılması için girişimlerde bulunuldu 2– Müslüman vilâyetlerde idarenin teşkil edilmesi için özel bir komisyon kuruldu 3– Bölgenin Rusya'ya bağlanmasından itibaren mülkî idarenin tek bir nizamname altında toplanması için bölgenin idaresine ilişkin bütün kararnamelemler toplatılmaya başlandı. 4– Nüfus sayımı yapılmaya başlandı 5– Bütün bölgenin finans ve istatistik bilgileri toplatılmaya ve hazine varlıklarının envanteri çıkarılmaya başlandı. Vergilerin toplanmasında tek sisteme geçilmesi ve iyileştirmeler yapılması için vergi sistemi çalışmaları yapıldı. 6– Hala tahdit edilmemiş toprakların belirlenmesi için bir komisyon kuruldu. 7– Gümrük işlemlerinin düzenlenmesi için yeni bir proje hazırlanmaya başlandı. 8– Güney Kafkasya'da tek para sisteminin getirilmesi için çalışmalar başlatıldı. 9– Bölgenin salgın hastalıklardan korunması için bir komisyon kuruldu. 9– Eğitim kurumlarının teşkil edilmesine ilişkin proje hazırlandı (AKAK, 1878: Belge No: 35).

²² Moisey Zaharoviç (doğ. 1797–öl. 1855); Knez; Tümgeneral; 1826–1828 Rus–İran ve 1828–1829 Osmanlı Rus savaşlarına katıldı. İran Ermenilerinin göç ettirilmesinde çok önemli rol oynadı. 1829–1830 Ermeni Eyaleti idarecisi oldu. Daha sonra İmam Şamil'e karşı yapılan çarpışmalara katılmıştır (PVAR, 1978: 620).

²³ Vasilii Osipoviç (doğ. 1781–öl. 1858); Knez; General; 1813 Osmanlı Kafkas savaşına katıldı. 1812 Rus–Fransız savaşında General Tormasov'un ve 1816 yılından itibaren Yermolov'un yaverliğini yaptı. 1817 yılında İran'a giden Yermolov'a eşlik etti. 1821 yılında Mingrel Eger birliğinin komutanlığına ve İmeretti'nin idareciliğine atandı. 1828–1829 Osmanlı–Rus savaşında Ahıska kalesinin alınmasında yer aldı. Daha sonra Ahıska Paşalığının idarecisi olarak atandı. 1830–1838 yılları arasında Ermeni Eyaleti'nin idareciliğini yaptı. 1844–1847 yılları arasında Şamil'e karşı savaşan Rus birliklerinin komutanlığını yaptı. 1847 yılından itibaren Güney Kafkasya mülki amirliğine ve genel idare meclisi başkanlığına atandı. 1853–1854 tarihleri arasında Güney Kafkasya'da bulunan kolorduya komutanlık yaptı. 1854 yılında Güney Kafkasya mülki amirliği görevine tekrar geri döndü (PVAR, 1978: 619).

Güney Kafkasya genel idaresinin teklifi üzerine 10 Eylül 1829 tarihinde Ermeni Eyaleti'nin idari yapısında geçici bir *Ştat Sistemi* oluşturuldu. Bakanlar Kurulunun (Komitet Ministrov) Paskeviç'in önerisi üzerine almış olduğu bu karar da Ermeni Eyaletinde kurulan bu sistemin geçici olduğu zira bölgenin bütününde idare sisteminin yenilenmesi gerektiği vurgulanmıştır (PSZRİ, 1830: 3144/642).

Bu süreç içerisinde, Ermeni Kilisesine ilişkin çalışmalar gizlilik içerisinde sürdürülüyor ve Paskeviç ile İç İşleri Bakanlığı arasında bilgi alış verişi yapılarak bu hususta alınacak önlemler somutlaştırılmaya çalışılıyordu. Nitekim Paskeviç'in bu konuya ilişkin 26 Aralık 1829 tarihli gizli bir yazısında Ermeni Kilisesindeki gelişmeler uzun bir şekilde anlatıldıktan sonra, eğer Rus yönetimi Ermeni ruhani liderinin tehlikeli, kurnaz ve sadece ruhani liderlik gücünü değil aynı zamanda dünyevi işlere de karışan birini istiyorsa Nerses'in seçilmesini, yok eğer Rus yönetimine ölçülü, görevine kendi kişisel ve taraflı görüşlerini karıştırmayan Piskopos Ioanna Karpinskiy'in seçilmesi gerektiğini söylüyor ve yönetimi Eçmiyadzin Kilisesi Patriğinin sadece Ruhani bir lider olmadığını onun aynı zamanda, dünyevi işlerde de bütün Ermenilerin başı olduğunu, hatta İran'ın dahi Ermenileri ilgilendiren bütün konularda Eçmiyadzin aracılığı ile hareket ettiği uyarısında bulunuyor ve ancak Rusya için bu bölgeye Rus idaresini kurmaya karışmayacak bir kişinin gerekli olduğunu bildiriyordu (AKAK, 1878: Belge No: 228).

1829 yılının Aralık ayında Paskeviç tarafından Ermeni Kilisesi Nizamnamesinin hazırlanması için özel bir gizli komisyon oluşturuldu. Bu gizli komisyonun üyeleri olarak, Knez Bebutov, Ermeni Papazı Serafim, Ermeni edebiyat profesörü Cırbied ve Oçkin atandılar. Oçkin bu komisyona başkanlık yapacaktı. Knez Bebutov Ermeni kökenli, Rusya'da eğitim görmüş ve uzun bir zamandan beri Rusya'nın hizmetinde çalışmış ve idarenin güvendiği bir kişiydi. Papaz Serafim, Ermeni Kilisesinin durumunu ve eksikliklerini çok iyi bilen ve aynı zamanda Rus idaresinin güvenini kazanmış bir kişiydi. Kendisi Osmanlı-Rus savaşında Paskeviç tarafından Osmanlı Ermenilerinin karşı koyuşunu engellemek üzere görevlendirilmişti. Diğer taraftan Erzurum'da kurulan Rus idaresi döneminde buradaki yönetimde de görevlendirilmiş ve bu görevi başarı ile yürütmüştü. Profesör Cırbied ise Ermeni dilini, tarihini ve kilise kanunlarını çok iyi bilen biriydi. Kendisi Nerses tarafından Paris'den Ermeni Kollejinde müdürlük yapması için davet edilmiş ancak kendisine vaat edilen maaş verilmeyince o da şikâyetle bulunmuştu. Onun oldukça yararlı olabileceğini anlayan Paskeviç, Ermeni Kilisesi hakkında bilgi ve belge toplamakla görevlendirmiş ve o da 6 ay boyunca belgeleri toplayarak Ermeni kilisesinin tarihini ve mevcut durumunu ortaya çıkarmıştı. Paskeviç, Eçmiyadzin'den gelmiş olan Papaz Ioanna'yı da bu komisyona dâhil edilebileceğini düşünmüş ancak Rus yönetiminin Ermeni Kilisesinin işlerine karışma arzusunun olduğu düşüncesine kapılmaması için bundan vazgeçmişti (AKAK, 1878: Belge No: 229).

Paskeviç, 24 Nisan 1830 yılında sunduğu raporda bölgedeki sorunların Güney Kafkasya vilâyetlerinin tümünde idarelerin geçici idare niteliğinde olması; Rus idare sistemi ile Gürcü ve Müslüman idare sisteminin iç içe geçmiş olması; idare sistemin de olduğu gibi yasalarda ve finans alanında da bir birliğin olmamasından kaynaklandığını ifade ederek bu sorunların çözüme kavuşturulması için bütün Güney Kafkasya vilâyetlerinde Rus kanunlarının ve idare sisteminin hayata geçirilmesinin en iyi yol olduğu vurgulanmıştır. Paskeviç'e göre bütün vilâyetler bölgedeki şartlar göz önünde tutulduğunda iki guberniyaya ve bir oblasta bölünmeliydi. Paskeviç'in bu projesine göre: 1. Guberniya: Gürcü Guberniyası: Bu guberniya 10 uyezdden oluşacaktı: 2. Guberniya²⁴: Bu Guberniya 8 Müslüman uyezdten oluşacaktı: Yelizavetopol, Şamşadil, Karabağ, Taliş, Şekin, Şirvan, Baku, Kubin, Derbend. (Kubin ve Derbend uyezdlerine komşu dağlılar da bağlanacak). Bu proje içerisinde tek oblast olarak ise Ermeni Oblast'ı kalıyordu. Doğal olarak Gürcistan sınırlarından kopuk olan Bambak ve Şoragel distansiyaları Ermeni Oblastına bağlanacak ve burada 4 uyezd oluşturulacaktı. Bu uyezdler şunlardı: Şoragel'le birlikte Bambak, Erivan, Kulpin ve Nahçıvan. Ermeni Oblastının oblast şehri Erivan, uyezd uyezdleri ise, Gümrü veya Mahy Karaklis, Kulpin ve Nahçıvan olacaktı (AKAK, 1878: Belge No: 47).

Bölgenin bu şekilde idari taksimatının yapılması önerisi ise coğrafik ve dini özellikler göz önünde bulundurularak yapılmıştı. Bu öneride Ermeni Eyaleti'nin korunmuş olması ise politik amaçlar içeriyordu. Nitekim buradaki amaç Rusya dışında yaşayan Ermenilerin sempatisini kazanmak idi (Tunyan, 1989: 30-31).

Paskeviç'e göre eğer bu değişimler sağlanabilirse Güney Kafkasya vilâyetlerinde yaşayan nüfus daha fazla Rusya ile yakınlaşacak ve aynı yasalara bağlı, eşit avantajlardan yararlanan halk Rusya'ya yabancılaşmayacaktı. Zira şuan olduğu gibi eski gelenekler ve eski idare sistemi buradaki halka kendisinin Ruslardan farklı olduğunu hatırlatmaktaydı (AKAK, 1878: Belge No: 47).

²⁴ Paskeviç, projesinde bu guberniyanın adını Çar'ın vermesini istemiştir. Bu nedenle bu projede Guberniyanın adı verilmemiştir. Bu Guberniya 8 Müslüman vilâyetin birleştirilmesinden oluşturulması ön görülmüştür.

Senato (Pravitelstvuyuşiy Sinod) 23 Ağustos 1829 tarihinde Güney Kafkasya'da yapılacak olan revizyon için Y. İ. Kutaysov²⁵ ve P. İ. Meçnikov'un gönderilmesine karar verildiğini ve müfettişlerin burada yapacakları revizyonu bölgenin yerel şartlarının imkan verdiği çerçevede genel senatör talimatnamesine göre değerlendirecekleri Paskeviç'e bildirilmiştir (AKAK, 1878: Belge No: 39). General Paskeviç'in talep ettiği müfettişler senatör P. İ. Meçnikov ve senatör Y. İ. Kutaysov Senato tarafından aynı yıl Kafkasya'ya gönderildi (Kuleşov vd., 1997: 86).

Bölgede çalışmalar yapan Senatörler P. İ. Kutaysov ve Y. İ. Meçnikov bölgenin durumu hakkında oldukça geniş bilgi ve materyaller topladılar ve bunları değerlendirdikten sonra oldukça detaylı bir rapor hazırladılar. Müfettişler raporun sonuç kısmında "... bu şekilde Güney Kafkasya'nın idari yapısı incelenerek ve teftiş edilerek, buradaki düzensizlik, kötüye kullanım ve halkın ezilmesi tespit edilmiştir. Bu olumsuzlukların şuan için sonlanması ve gelecekte olmaması için... bazı eklemelerle özellikle Rus devlet idaresinin ve kanunlarının burada hayata geçirilmesi halinde buradaki düzensizlik, kötüye kullanım ve halkın ezilmesinin önüne geçileceğini ümit etmekteyiz." Demek suretiyle Paskeviç'in önerisini uygun buluyor ve Rus kanunlarının ve idare sisteminin hayata geçirilmesinin en iyi yol olduğu onlar tarafından da kabul görüyordu. Buna göre, Güney Kafkasya'da Rus Medeni Kanunu ve yasamasını uygulamaya sokmak; bölgeyi iki guberniye ve bir oblasta bölmek; genel idarecinin mahiyetinde idare meclisi kurmak vb. birçok reformun bu bölgede yapılması gerekmektedir (AKAK, 1878: Belge No: 411; AKAK, 1881: Belge No: 1; KPRSA, 1936: 208).

Revan hanlığının ele geçirilmesinden sonra bu topraklarda kurulan Rus idaresindeki Ermeni Oblasti ile ilgili idari düzenlemeler daha uzun yıllar boyunca yapılmaya devam edilecektir.

SONUÇ

Çar I. Aleksandır'ın 1801'de, Doğu Gürcistan'ı Rusya'ya katması ile Rusların Revan ve çevre bölgeleri işgal etme süreci de başlamış oldu. Rusya ve İran arasında bu tarihten itibaren daha şiddetli bir şekilde Kafkasya'da başlayan mücadele sürecinde 1826–1828 Rus İran savaşı 1804-1813 savaşı gibi İran'ın yenilgisiyle sonuçlandı. Bu savaş neticesinde imza edilen Türkmençay Antlaşması ile bir önceki antlaşma olan Gülistan Antlaşması'nın şartları keskinleştirilerek Revan ve Nahçıvan hanlıkları da dâhil Kuzey Azerbaycan hanlıklarının hepsi Rusya topraklarına dâhil oldu.

Rusya'nın bu bölgeyi kendisine bağlama sürecinde görüş farklılıklarını iki kategoriye ayırmak mümkündür. Bunlardan birincisi, ele geçirilen topraklarda Rusya'ya yakınlık duyan Hıristiyanların siyasi, toplumsal, ekonomik gücünü artırmak suretiyle bölgenin Rusya'ya bağlanmasını sağlamak diğeri ise Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında dengeli politikalar izlemek suretiyle bölgenin toplumsal yapısına müdahale etmeden yapılacak düzenlemelerle asayişin sağlanması, diğer taraftan Hıristiyanların yanında Müslüman halkın da Rusya'ya sempati duymasını sağlayarak bölgenin sorunsuz bir halde Rusya'ya bağlanmak istenmesidir. Açık bir şekilde görüldüğü gibi her iki bakış açısının da ortak noktası bölgenin Rusya'ya sorunsuz bir şekilde nihai olarak bağlanmasıdır. Bölgenin toplumsal ve etnik yapısının sorunlara açık olması, tarihi geçmişin bir sonucu olarak bölgede oluşan idari, siyasi, toplumsal, ekonomik yapının Rus sisteminden oldukça farklılıklar arz etmesi ise Çarlık Rusya'nın bu bölgede kendi idaresini kurarken önüne çıkan en önemli sorun olarak görülmektedir. Bu nedenle bölgede arzu edilen Rus idaresinin kurulması uzun bir zaman alacaktır.

Bu çerçevede Revan ve Nahçıvan hanlıkları ve Ordubad toprakları üzerinde Rus idaresinin kurulması sürecinde izlenen politikalar neticesinde Ermeni Eyaleti kurulmuş oldu. Nitekim, Çar'ın emri ile 21 Mart 1828 tarihinde Rus idaresi altında Erivan ve Nahçıvan hanlıklarının Ermeni Eyaleti adı ile adlandırılması hakkındaki senatoda alınan bir kararla Ermeni Eyaleti resmen kuruldu.

I. Nikolay'ın, 1828 yılının Mart ayında Ermeni Eyaleti'nin kurulması hususunda almış olduğu bu kararın altında askerî ve siyasî düşünceler yatmaktaydı. Zira bu dönemde Türk–Rus savaşı çıkmış olduğu için Ermeni adı ile Rus idaresi altında bir Eyalet oluşturulması bu savaşta Hıristiyan halkı Rusya'nın yanına çekmek için büyük bir önem arz etmekteydi. Nitekim Ermeniler bu bölgede yapılan bütün savaşlarda Rusya'ya önemli katkılarda bulunmuşlardı.

²⁵ Pavel İvanoviç (doğ.1782–öl.1840); Kont; Aleksandır'ın tahta geçmesiyle Dış işleri bakanlığında göreve atandı. Daha sonra Adalet bakanlığında görev aldı. 1809 yılında baş savcı ve kısa bir süre sonrada senatör oldu. 1822–1832 yılları arasında İmparatorluk tiyatrolarının idareciliğini yaptı. 1825–1835 yılları arasında İsaakiyevskiy Kilisesinin yapım komisyonunda görev aldı. 1829 tarihinde Güney Kafkasya'ya müfettiş tayin edildi. 1837 yılında Devlet Meclisi üyesi oldu (Ruskiy Biografikiy Slovar, 1903: 617).

Aslında Ermeni ileri gelenlerinin beklentileri Rusya'ya bağlı bir Ermeni devletinin kurulmasıydı. Ancak, eyalete Ermeni adının verilmesi de Ermenilerce de kendilerine savaş sırasında gösterdikleri yararlılıklar ve birçok tecrübenin gösterdiği gibi Rusya'ya olan bağlılıkları nedeniyle Çarlık Rusya'nın kendilerine bir hediyesi olarak değerlendirilmekteydi.

Kurulan bu eyaletin adının Ermeni olması için verilen kararda Rusya'nın ekonomik politikaları da etkili oldu. İmparatorluk bu anlamda savaş nedeniyle boşalmış olan arazileri Hıristiyanları göç ettirerek nüfuslandırarak ve bu sayede bölgedeki hammaddelerin kullanılması ve hazineye yeni vergi gelirlerinin kazandırılması mümkün olabilecekti.

Rus idaresinde bir Ermeni adı ile Eyalet kurulmuş olmasına rağmen bunun bağımsız ve hatta Rusya'ya bağlı dahi olsa bir Ermeni Devletin dönüşmesinin Rusya tarafından bir tehlike olarak algılanmıştır. Nitekim bu süreç yaşanırken Rus idaresinin bağımsız bir Ermenistan fikrine sahip Ermenileri kovuşturduğunu ve özellikle Ermeni Kilisesini kontrol altında tutmak için büyük bir gayret içerisinde girdiğini görüyoruz.

1840 yılına kadar 12 yıllık Ermeni Eyaleti tarihi aslında çok açıktır ki bu dönem Rusya'nın burayı idare şeklini arayışı dönemidir. Zira Rusyanın amacı bölgeyi Ruslaştırarak ve ilerde Rusya'nın bir Guberniyası haline çevirmekti. XIX. yy başlarında Rusya'nın Güney Kafkasya politikasının temel amacını askeri stratejik amaçlar oluşturmaktaydı. Ancak Rusya'nın bu bölgede egemenliğini tam olarak sağlamasından sonra Rusya Asya'da güçlü bir hale geldiği gibi Güney Kafkasya bölgesinde iki komşu devleti olan İran ve Osmanlı Devleti üzerinde siyasi üstünlüğü ele geçirmiş oldu.

Görüldüğü gibi Rusya'nın Güney Kafkasya'yı idare etme siyaseti belli bir evrim sürecinde oluşmuştur. 1840 yılına kadar geçen dönemde Rusya özellikle Ermenilerin bulunduğu topraklarda daha ziyade dış siyaseti göz önünde bulundurarak bölgede uygulamalar yapmıştır. Ayrıca Rusya'nın bölgede izlediği demografik, ekonomik, dinî ve toplumsal politikalar da açık bir şekilde bölgeyi tamamen Rusya'ya bağlamak amacıyla yürütülüyordu.

KAYNAKÇA

Arşiv Külliyatları

AKAK (Aktı Sobrannıye Kavkazskoyu Arheografiçeskoyu Kommissiyeyu)

AKAK , (1878). T. VII, Tiflis.

AKAK , (1881).T. VIII, Tiflis.

KPRSA (Kolonialnaya Politika Rossiyskogo Tsarizma v Azerbaycane v 20–60-h god. XIX v.)

Bogdanova, N.G.; Pritikin, Y. M. (1936.). Kolonialnaya Politika Rossiyskogo Tsarizma v Azerbaycane v 20–60-h gg. XIX v.,Çast I: Feodalniye Otnoşeniya i Kolonialnyy Rejim 1827–1843 gg., Moskva-Leningrad: Akademiya Nauk SSSR.

RYPVAR (Razvitiye Yerivana Posli Prisoyedineniye Vostoçnoy Armenii k Rossii)

Akopyan, T. H. (1978). Razvitiye Yerevana Posle Prisoyedineniya Vostoçnoy Armenii K Rossii (Sbornik Dokumentov, 1801–1917 gg.), Yerevan: İzd.: Yerevanskiy Gosudarstvennyy Universitet.

PVAR (Prisoyedineniye vostoçnoy Armenii k Rossii)

Agayan, T. P. (1972). Prisoyedineniye Vostoçnoy Armenii K Rossii (Sbornik Dokumentov), T. I (1801–1813), Yerevan: Akademiya Nauk Armyanskoy SSR.

—————(1978). Prisoyedineniye Vostoçnoy Armenii K Rossii (Sbornik Dokumentov), T. II (1814–1830), Yerevan, Akademiya Nauk Armyanskoy SSR.

SAOİAN (Sobraniye Aktov Otnoşihsa k Abazreniyu İstorii Armyanskogo Naroda)

SAOİAN, (1833). Ç. I, Moskva.

SAOİAN, (1838). Ç. II, Moskva,

Resmi Yayınlar

Rus Kanunnameleri

PSZRİ (Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperii)

PSZRİ, (1830). Sobraniye Vtoroye, T. III, Sanktpeterburg.

İstatistikler

Şopen, İ.(1852). İstoriiçeskiy Pamyatnik Sostoyaniya Armyanskoy-Oblasti v Epohu yeya Prisoyedineniya K Rossiskoy-İmperii, Sanktpeterburg: Tipografiya İmperatorskaya Akademiya Nauk.

Araştırma ve İncelemeler

Kıtaplar

- Adonts, M. A.,(1957). Ekonomıçeskoye Razvıtiye Vostoçnoy Armenii v XIX veke, Yerevan: Akademiya Nauk Armyanskoy SSR İnstıtut Ekonomiki.
- Agayan, Ts. P.,(1978). Rol Rosii v İstoriçeskih Sudbah Armyanskogo Naroda (K 150-Letiye prisoyedineniya Vostoçnoy Armenii k Rossii, Moskva: Nauka.
- Aliyev, F.; Hesenov U. (2007). İrevan Hanlığı, Bakı: Şerq–Qerb.
- Andreev, A. R. (1999). Rossiyskaya Gosudarstvennost v Terminah IX-naçalo XX veka, Moskva:Kraft+
- Boryan B.A.,(1928). Armeniya mejdunarodnaya diplomatiya i SSSR, Ç. I, Moskva–Leningrad.
- Diloyan, V. A.,(1978). “Prisoyedineniye Vostoçnoy Armenii K Rossii i Ego İstoriçeskoye Znaçeniye”, Prisoyedineniye Vostoçnoy Armenii K Rossii i Ego İstoriçeskoye Znaçeniye, ss.7–10 (6–30) Yerevan: Yerevanskiy Universitet
- Glinko S., (1831). Opisaniye Pereseleniya Armyan Adderbicanskih v Predeli Rossii, Moskva: Tipografiya Lazarevih İnstıtuta Vostoçnih Yazıkov.
- İvanenko V. N.,(1901). Grajdanskoye Upravleniye Zakavkazem ot Prisoyedineniye Gruzii do Namestniçestva Velikago Knyaza Mihaila Nikolayeviça (İstoriçeskiy Oçerk), Tiflis.
- Kuleşov S. V. vd., Natsionalnaya Politika Rossii: İstoriya i Sovremennost, Nauçniy Senter Russika, Moskva, 1997.
- Nersisyan M.,(1956). İz İstorii Russko–Armyanskih Otnoşeni, Kniga Pervaya, Yerevan: AN Armyanskoy SSR.
- Nersisyan M.,(1961). İz İstorii Russko–Armyanskih Otnoşeni, Kniga Vtoraya, Yerevan: AN Armyanskoy SSR.
- Şışov, A. (2003). Polkovotsı Kavkazskih Voyn, Moskova.
- Tunyan V. G.(1989). Vostoçnaya Armeniya v Sostave Rossii, Yerevan: Ayastan.

Ansiklopedi ve Sözlük Maddeleri

- Bebutov Knez Vasiliy İosifoviç” Ruskiy Biografiçeskiy Slovar, T. II, S. Petersburg, 1900, s. 623–626.
- “Bludov Kont Dimitriy Nikolayeviç” Ruskiy Biografiçeskiy Slovar, T. III, S. Petersburg, 1908, s. 94–98.
- “Kankrin Graf Yegor Frantsoviç” Ruskiy Biografiçeskiy Slovar, T. VIII, S. Petersburg, 1897, s. 447–463.
- “Kutaysov Kont Pavel İvanoviç” Ruskiy Biografiçeskiy Slovar, T. IX, S. Petersburg, 1903, s. 617.

Tezler

- İvecan R. (2007). Osmanlı Hâkimiyetinde Revan (1724–1746), Marmara Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)
- Gazaryan İ. M. (1953). K İstorii Obrazovaniya Armyanskoy Oblasti (1828 g.), Avtoreferat Dissertatsii na Soiskanie Uçenoy Stepeni Kandidata İstoriçeskih Nauk, Yerevan.
- Oktay H. (1997). Revan Hanlığı, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)

